ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

1932

ВЕРЕСЕНЬ

М. Бутович.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . . 13·— зол.
Піврічна » . . . . . . 7·— »
Чвертьрічна » . . . . . . 3·50 »
Для членів »Червоної Калини«
чвертьрічно . . . . 3·— »
Ціна поодинокого числа . . . 1·20 »
В Румунії: річна передплата . 360 леїв
піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
Для інших країв 2 $ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів: **В Сполучених Держ. Північної Америки: The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. / В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.**

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7/III. **Конто П. К. О. ч. 410.185.**

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

	Ціна для нечленів	членів
Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин, 320 стор. і 16 ілюстрацій	8 зл.	4 зл.
Федір Дудко: **Глум.** Оповідання, ст. 52		
Д. Дорошенко: **Мої спомини про недавнє минуле.** Частина I.-IV. . . .	8·40 «	4·20 «
Богдан Лепкий: **Слота.** Поезії	90 «	45 «
От так собі. Мініятури, стор. 129 .	1·50 «	75 «
М. Дольницький — Божик-Кузьмів: **Між молотом і ковалом.** Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . .	1·50 «	75 «
Ст. Левинський: **Від Везувія до пісків Сагари.** Сторін 84	3·25 «	1·70 «
Халіда Едіб: **В огні.** Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . .	4·50 «	2·25 «
Василь Софронів: **Грішник.** Нариси. Сторін 104	1·50 «	75 «
Микола Голубець: **Львів.** Сторін 179	3·— «	1·50 »
А. Вільшенко: **Життя і пригоди Цяпки Скоропада.** Сторін 267	4·50 «	2·25 «
Роман Купчинський:		
I. **Курилася доріженька.** Стор. 208	4·— «	2·— «
II. **Перед навалою.** Сторін 192 . .	4·— «	2·— «
Федір Дудко:		
I. **Чорторий.** Сторін 192 . . .	3·50 «	1·75 «
II. **Квіти і кров.** Сторін 192	4·— «	2·— «
III. **На Згарищах**	4·— «	2·— «
Ген. Всеволод Петрів: **Спомини з часів укр. революції.** I—IV. Част. по зол.	3·50 «	1·75 »
Ч. IV.	3·— «	1·50 «
Юра Шкрумеляк: **Чета крилатих.** Сензаційна повість, 17 аркушів друку	5·— «	2·50 «
Др. Степан Шухевич: **Спомини.** (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань) I—V. Частина . . . . . по зол.	4·— «	2·— «
Богдан Лепкий: **Зірка,** пов. з повоєнного життя	4·—зл.	2·—зл.
Володимир Лопушанський: **Перемога** — повість з визвольної війни. I і II. Частина . . . . . . по зол.	3·— «	1·50 «
Максим Брилинський: **Хресний вогонь.** Воєнні нариси	3·50 «	1·75 «
Т. Г. Масарик: **Світова революція,** т. I.	13·50 «	6·75 «
т. II.	8·— «	4.— «
Др. Ст. Шухевич: **Видиш брате мій** (8 місяців серед УСС-ів)	4·50 «	2·25 «
Др. Ганс Кох: **Договір з Денікіном**	1·80 «	0·90 «
М. Галаган: **З моїх Споминів**		
I, II. і III. Частина . . . . по зол.	4·— «	2·— «
IV. Частина	6·— «	3·— «
Микола Матіїв-Мельник: **На чорній дорозі** (новелі)	3·50 «	1·75 «
Богдан Лепкий: **Вадим,** повість з княжих часів	4·50 «	2·25 «
А. Чайківський: **Чорні Рядки.** Спомини	3·— «	1·50 «
Олена Степанівна: **На передодні великих подій**	2·— «	1.— «
І. Максимчук: **Кожухів** — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови	2.80 »	1.40 «
А. Крезуб: **Партизани** — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по	4·— «	2·— «
М. Костів: **Джін-Ґіс-Хан гряде.** . .	3·— «	1·50 «
О. Бабій: **Перші стежі,** повість . .	6·— «	3·— «
Е. Чикаленко: **Щоденник**	14·— «	7·— «
Віталій Юрченко: **Шляхами на Соловки**	5· «	2·50 «
„ „ **Пекло на землі** . .	5·— «	2·50 «
„ „ **З Соловецького пекла на волю**	65·0 «	3·25 «
Ілько Калічак: **Записки четаря** . .	2·80 «	1·40 «
Віктор Приходько: **Під Сонцем Поділля**	6·— «	3·— «
Др. Кость Левицький: **Великий Зрив**	6·— «	3·— «
Володимир Леонтович: **Хроніка Гречок**	3·50 «	1·75 «
Ілько Борщак: **Великий Мазепинець**	7·— «	3·50 «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7/III

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. Річник

ЧИСЛО 9 * ВЕРЕСЕНЬ * 1932

Сурмач.

До наших Читачів.

Перший раз від початку видавання нашого журналу Редакція змушена забрати слово і звернутися до своїх Читачів у справі, яка досі була ділянкою виключно нашої Адміністрації. Ми зі свого боку могли досі ствердити тільки загальну симпатію української суспільности до нашого журналу і кождочасну моральну підтримку хочби у виді великої скількости рукописних матеріялів, які приходять до нас і які в нашому журналі поміщуємо. Зачинаючи цей, четвертий вже рік нашого видавництва, січневим числом за 1932 рік, ми висловили нашим Читачам з того приводу повне признання і подяку.

Та на українській суспільности, зокрема на наших Читачах лежить, окрім обовязку моральної піддержки для свого одинокого воєнно-історичного журналу, ще також обовязок підтримати його матеріяльно. Ми ніколи не мали претенсій до громадянства на якісь надзвичайні датки на наш видавничий фонд, ми маємо змогу удержатися самостійно самою передплатою наших Читачів. Просимо тільки наших Читачів, а саме тих, які спокійно принимають і читають наш журнал, а від місяців не післали на нього передплати, щоби зрозуміли, що при найліпшій волі ми з нічого щось створити не можемо, що ми мусимо заплатити хочби тільки за папір, за друк та за почту і що всякі урґенси, пригадки та складанки, які висилає їм наша Адміністрація, це крик до їх сумління і почуття справедливости.

Коли вже на просьбу нашої Адміністрації забираємо слово в цій справі, то ставимо її ясно і отверто: в теперішнім тяжкім загальнім положенню кожний злегковажений, не подиктований крайною необхідністю довг за передплату „Літопису Червоної Калини“ це удар у нашу спину.

Може замало і непереконуючо промовляють слова, то подамо кілька цифр:

Край

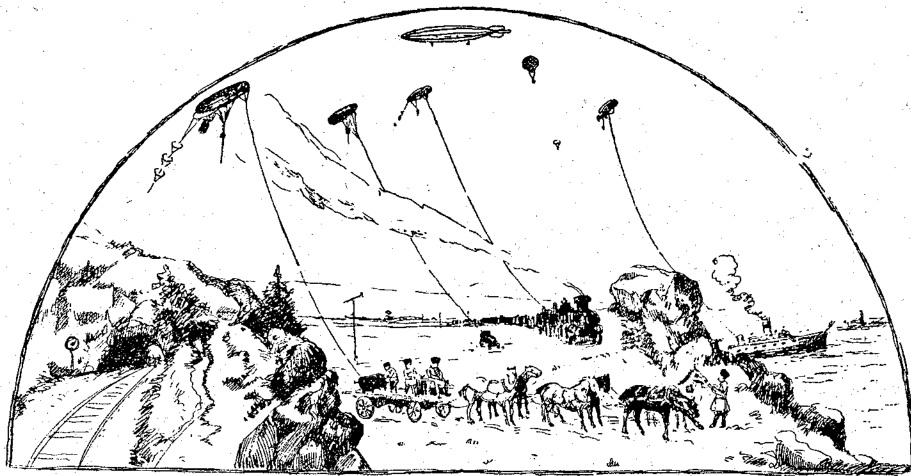
7	передпл.	не заплатило	за 33 міс.	разом зл. 231·—
19	„	„ „	„ 30 „	„ „ 570·—
12	„	„ „	„ 27 „	„ „ 324·—
40	„	„ „	„ 24 „	„ „ 960·—
52	„	„ „	„ 21 „	„ „ 1092·—
82	„	„ „	„ 18 „	„ „ 1476·—
40	„	„ „	„ 15 „	„ „ 600·—
113	„	„ „	„ 12 „	„ „ 1356·—
251	„	„ „	„ 9 „	„ „ 2259·—
349	„	„ „	„ 6 „	„ „ 2094·—
351	„	„ „	„ 3 „	„ „ 1053·—
1316	передплатників			винні зл. 12015·—

Заграниця

2	передплатн.	не заплатило	за 33 міс.,	разом $ 5·50
4	„	„ „	„ 30 „	„ „ 10·—
3	„	„ „	„ 24 „	„ „ 6·—
5	„	„ „	„ 21 „	„ „ 8·75
7	„	„ „	„ 18 „	„ „ 10·50
2	„	„ „	„ 15 „	„ „ 2·50
5	„	„ „	„ 12 „	„ „ 5·—
6	„	„ „	„ 9 „	„ „ 3·—
23	„	„ „	„ 6 „	„ „ 11·50
57	передплатників			винні $ 62·75

$ 65·75 × 8·9 = зл. 558·48.

РЕДАКЦІЯ.

Кубанський козачий воздухоплавний дівізіон.

Написав *Арсен Медяник,* Сотник Куб. Коз. В.

Окраїнну частину українських земель, Передкавказзя, займають кубанські козаки, нащадки славних Запорожців, які перейшли на Кубань року 1791-го після зруйновання Січи. Перед ними ці терени займало ВЕЛИКЕ ВІЙСЬКО КУБАНСЬКЕ, створене козаками, еміґрантами з Дону, на кінці XVII ст.; військо це, — запеклий ворог московськото царства та Росії, було вигнане російським військом року 1778 до Туреччини.

Спочатку козаки на Кубані мали всі роди зброї і свою власну фльоту, але з часом російський уряд звів до того, що Кубанці мали перед великою війною 11 кінних полків, 2 дівізіони ґвардії, 5 кінних батерій та 6 пластунських піших баталіонів. Козачі старшини дуже відчували цей брак інших військових формуваннь, зокрема технічних, роля гарматного мяса на час війни їх турбувала, через це старші радили молоді вступати у російські технічні частини та в пішу артилєрію, щоб згодом використати свої знання на користь Війська.

Післяреволюційні події року 1917-20 показали наочно, як правдиві були ці побоювання старшин.

Ще перед війною Хорунжий 2-го Пласт. бат. Сергій Федоров подав заяву про вступ до старшинської воздушної школи, але аж у році 1915 вислано його з Хор. Мих. Зайченком до неї*.

Разом з ними, за згодою Штабу Куб. Війська, контрабандою, вислано кількох козаків для підготовки кадру козачих воздухоплавців. Під виглядом старшинських джур поїхали туди козаки, які ще перед війною покінчили підстаршинські школи.

Козаки вчилися дуже гарно і по скінченні навчання сотник Федоров вийшов до морської воздухоплавної служби, щоб вивчитися ще і морському ділу. Спочатку вони були приділені до діріжаблів, але згодом російське командування відмовилося від цієї галузі воздушного діла і козаки розїхалися по морських частинах.

Моряки якраз лише орґанізували свої воздухоплавні частини, і праця ця була покладена на козаків, які завели там свій козачий лад та дуже швидко придбали своєю демократичністю прихильність вояків, зокрема Українців, Естонців, та Лотишів. Вони всі здивовано дивилися на товариські відносини поміж козаками, старшинами і звичайними, та на те, що Кубанці до того балакали ще поміж собою українською говіркою чорноморських козаків з Кубані.

Потихеньку з Війська виписували дальших старшин та козаків, які проходили навчання та ставали інструкторами. Так викликано Підосаула Володимира Федорова, Хорунжого Бориса Еглевського, Підхор. Василя Остапенка, Діловода Миколу Савицького та інших. По закінченні морських воздухоплавних курсів вони ще виучували старшин артилеристів спостеріганню та стріляннью з аеростатів, а потім мусіли самі підготовити відділ для плавання на морі та для праці у дессанті під Риґою. Справа ця були нова, бо ще тільки в російсько-японську війну був допомоговий воздухоплавний крейсер „Русь", який під Цусимою попав у полон до Японців. Козаки мусіли самостійно випрацювати проєкти та пристосувати кораблі до праці. Спроба була вдачна і по наступленні зими морський відділ був поставлений на суходолі під Риґою. Бойову його діяльність кілька разів вихвалювано в наказах армії, корпусу та фльоти; відділ цей був зразковий, сюди на показ возили чужинецькі воєнні місії; нагороди, хрести та медалі сипалися як на вояків так і на старшин. Згодом до 1917 р. начальника його Сот. Федорова підвищено на Підосаула, Осаула та Підполковника, викликано ще 2 морські відділи, а його зроблено їх начальником на фронті приморському, у XII Армії.

Надійшла революція. В відділах цих вояки та старшини давно вже балакали поміж собою по українськи, чого ніколи не бувало в некозачих частинах російської Армії, тепер же почалася в них праця по українізації. Вона привела до того, що Н-к відділу дістався під слідство та суд большевицького революційного трибуналу, обвинувачений в контр-революції

* Козачі ранґи: Полковник, військовий старшина (підполковник), осаул (капітан, Hauptmann), підосуал, сотник (поручник), хорунжий, прапорщик. — Підстаршини: Підхорунжий, вахмістер, (Feldwebel), старший урядник (чотовий), молодший (ройовий), приказний (Gefreiter), механик, діловод, — воєнні урядовці в ріжних ранґах.

та роспалюванні національної ворожнечі; тоді було щось незвичайного, щоб серед моряків найшовся старшина та ще підполковник, який би вів українську працю серед війська. Однак трибунал цей не найшов провин та звільнив від обвинувачення Н-ка. Негайно після цього на просьбу Українців підполк. Федоров відокремив їх усіх з морських воздухчастин, зорґанізував укр. мор. воздухвідділ, добився признання його морським російським начальством, а з початком грудня 1917 р. вивів його, разом з козаками Кубанцями до Києва, у розпорядження уряду Укр. Нар. Республики.

В той час Кубанський уряд затвердив проєкт формування кубанських воздухчастин, Кубань виголосила себе самостійною народньою республикою. Майно мало бути добуте з України, а ширший кадр мав бути вихований при Київському воздухпарку. Почалася орґанізація Української Армії; на чолі воздухплавання став донський козак ґенер. Микола Марков, як інспектор воздухоплавання України, а полк. Федоров був призначений н-ком Київського науково-кадрового воздухдівізіону. Праця розвивалася успішно, кадр був підготовлений, але в осені 1918 р. на Україні почалася міжусобна війна і Кубанці, з розпорядження своєї влади, покинули Україну, хоч і не могли вивезти воздушного майна, яке находилося під контролею Німців та Австріяків; лише частину майна потайки перегнано через кордони Донщини, за що німецьке командування у Києві заарештувало частину козацьких старшин та дипльоматичних представників козацького державного союзу.

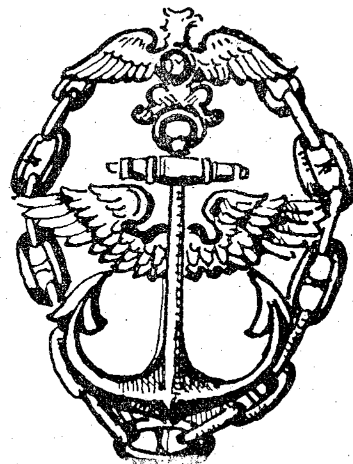
Печатка кубанського козачого воздухоплавного дівізіону. Печатка має кубанський герб.

На самій Кубані під цей час панувало засилля Денікінської Добровольческої Армії, з якою невольки кубанський уряд мусів заключити воєнну догоду. Денікін вимагав від козаків лише кінноти та піхоти та страшенно гальмував створення самостійної Кубанської Армії і нізащо не хотів допустити формування кубанськими козаками своїх технічних та інженірних і допомогових частин. Анґлійське командування, яке постачало зброю та муніцію протибольшевицьким військам, визнавало одного лише Денікіна і через те Кубанці не мали жадної надії на придбання воздушного майна; навпаки, Денікін вимагав, щоб всі козаки воздухоплавці були вислані у піхоту.

Однак кубанський уряд з цим не погоджувався; Куб. Рада — парлямент, ухвалила кошти, уряд дав все потрібне, вислано до Катеринодару козаків на укомплєтування дівізіону і в літі 1919 р. він розпочав свою діяльність. Командантом його був призначений Полковник С. Федоров, н-ком технічної частини Капітан Олександер Пакида (б. інструктор возд. Київськ. району), завідуючим господ. частиною Осаул Вол. Федоров, Н-ком науково-кадрового відділу Сотник Б. Еглевський. Більшість старшин фахівців були старшини з Української Армії, захоплені денікінськими військами, яких визволяв з біди та відсилав до Кубанців ґен. Марков, в цей час Н-к воздухвідділу озброєних сил Півдня Росії. Тут були укр. старшини: Сотник А. Нормак, Хорунжі Н. Горбань, Вал. Коротенко, М. Лихошерст, Мик. Сопільник, Механік Олександер Лобановський, діловоди Вол. Романенко, М. Фоменко, Сотн. Інженер Хинкулов.

Більшість козаків була з освітою 5-ти кляс. народн. школи, багато з освітою середньою. Науковий відділ мав кляси: підстаршинський-воздухоплавний та моторовий, на яких викладали старшини та урядовці з університетською освітою. Куб. уряд прирівняв його до наукових воєнних частин, які мали звищену платню, звищені кошти на харчування та наукові відзнаки на наплічниках. Решта козаків зі штабу дівізіону, допомогової команди та парку, виконувала праці допомогові, господарські, та технічні.

Головною турботою було добути воздушне майно, яке залишилося на терені України захопленої большевиками. Старшини добре знали, де що було; по випрацьованому пляну, на здійснення якого кубанський уряд відпустив кошти, за протирадянськими частинами просовувалися відділи кубанських воздухоплавців, які рівночасно захоплювали склади воздушного майна, вантажили його на потяги та вивозили на Кубань. В цей час, літом 1919 р. Денікін мав конфлікт з Куб. владою і заборонив постачання куб. запілля. Захоплене воздухмайно спрямовувано на Таганрог, де був штаб Декініна. Н-к воздухвідділу Ґен. Марков переадресовував його у склади на Кавказі, а коли потяги приходили на землю Кубанську, козаки простували з ними не за межі Кубані, а повертали на Катеринодар; таким чином до осені звезено майно з Києва, Миколаїва, Одеси, Славянська, з Севастополя. З надзвичайними зусиллями вивезли козаки майно воздушної ескадри морських діріжаблів, а з Одеси, з ще більшими хитрощами, вивезли привязані аеростати, які находилися в складах під охороною частин Укр. Галицької Армії. Галичани були інформовані Кубанцями про стан річей і зробили так, що Кубанці, без відома Начальства Добр.-Армії, вивезли ці аеростати морем.

Нагрудна старшинська відзнака морських воздухоплавців.

На самій Кубані йшла боротьба за існування дівізіону. Командування Кавказської Армії вимогало висилки воздухвідділів під м. Царицин, для боротьби з радянською фльотилею та заволжською артилєрією. Денікін конче вимогав скасування дівізіону та виряджения козаків у піхоту, а старшин до його відома. Куб. Отаман та уряд не згоджувалися руйнувати те, що з великими зусиллями вдалося створити на Кубані. Покищо воздухоплавці виконували ріжні інженерні праці в Катеринодарі та на Кубані, охороняли та транспортували майно та ін. Приймали участь і в боях. Зокрема визначилися в Київі, де Старший урядник підстаршина Константин Бабалика та приказний Іван Надикта з козаками Ільком Яцуном, Евменом Гопкало, Семеном Кучерявським, Іваном Дащенком 17-го вересня 1919 р. навантажили до потягу 4.000 бомб, ва-

ґою від $^1/_2$ до 6 пудів кожна. Підчас праці самозагорілася запальна бомба, козаки вискочили з ваґону, але підстаршина Бабалика уявив собі небезпеку вибуху бомб та близьких складів, зупинив козаків та вскочив з ними до ваґону повного полумя та диму. Козаки почали викидати запальні горючі бомби та гасили підлогу ногами та мочою. Потяг захоронено від небезпеки, але козаки отруїлися ґазами та димом і довго мусили лікуватися в шпиталі. Вони всі одержали урочисто, на параді в Катеринодарі, хрести та медалі св. Юрія.

Не мало було траґічних та визначних моментів і при виконах служби на Кубані.

В дівізіоні в свята улаштовувано вистави, концерти, ялинку, де в більшости виступали самі козаки під керовництвом старшин. По весні переведено окремою комісією, призначеною Штабом Куб. Війська іспити в науковому відділі та інспекторський смотр; начальство та козаків виставлено в наказах як зразкових для всіх інженірних частин Війська.

Але весною надійшла катастрофа протирадянського фронту. Куб. парлямент, уряд, Отаман і військо мусіли залишити Катеринодар та відходити за кавказські гори на чорноморське побережжя. Воздухпарк з майном виправлено потягами на Новоросійськ до моря, решта дівізіону вийшла у похід як головний інженірний відділ, який на шляху куб. армії справляв дороги, мости, будував на побережжу пристані для пароплавів, а траплялося, бився з радянським військом і як звичайна піхота, залишивши не одну могилу на кавказському узгірі.

18-го квітня 1920 р. сталася страшна кубанська катастрофа — новообраний Отаман, з походження не Кубанець, ґенерал Букретов, лише недавно перед тим приписаний у козацтво, зі своїм проводом армії, який складався знов таки не з козаків — ґенерала Морозова, военного міністра ґен. Болховитинова, н-ка штабу армії полк. Дрейлінґа, здав 55.000 куб. армію большевикам. Пізніше самі большевики писали, що то все були їхні люди, які працювали ще на Кубані по радянським вказівкам.

Інженірний відділ, який находився в місці перебування Отамана, м. Адлері біля грузинського кордону, лише вночі довідався про здачу, бо в 4 год. ранку кінчався термін ультимату.

Старшини та козаки дівізіону були проти здачі. Частина козаків вирішила піти з Комaндантом або до Грузії або пароплавами до Криму, решта захотіли податися до диких гір та прилучитися до повстанців. З наказу Ком-та всім видано по 10.000 карбованців та розділено всі харчі та майно.

19-го штаб дівізіону з частиною козаків відплив на маленькому пароплаві до Криму, і після довгих страждань, без води та їжі, за бурної хвилі, прибув до Теодосії. Тут вже чекали старшини та козаки парку, ранені та хорі. Дівізіон знов підповнено козаками і незабаром взяв він участь у прориві радянського фронту до Таврії. В боях по Таврії він працював з аеростатом Кримського відділу, яким керував полковник Зиновіїв, б. укр. старшина, маючи свій потяг та співпрацюючи з панцирними потягами також як розвідча станиця, яка частогусто замінювала кінну розвідку, через це воздухоплавців надзвичайно цінило корпусне начальство. Під Олександрівським, над Дніпром, у плавнях, воздухоплавці зіткнулися з махновським відділом Отамана Володина, а коли пощастило козакам добути захоплений у радянської армії

Полковник, доктор прав, інженір економіст, Сергій Федоров (Лантух) з відзнаками команданта кубанського козачого воздухоплавного дівізіону. Козачий публіцист та письменник, співробітник нашого журналу.

аеростат, то Куб. Дівізіон був доповнений донським козацьким відділом і працював вже самостійно за Перекопом. Відношення Вранґельового командування було дещо кращим ніж Денікінського, через це Куб. Штаб своєчасно доповнив воздухчастини людьми, постачав потрібне та допомагав боєвій праці.

Праця була важка, але і цікава. Приходилося творити нову тактику воздухчастин у війні полевій, тоді як аеростат вважався лише приналежністю кріпостей та сталих позицій. Однак досвід показав, що зорення з аеростату є однаково корисним і при обороні берегів, з пливучих суден, а також і в полі, при пересуванню з тягою кінною чи то автомобільною. Новиною — була праця на залізниці з власним потягом.

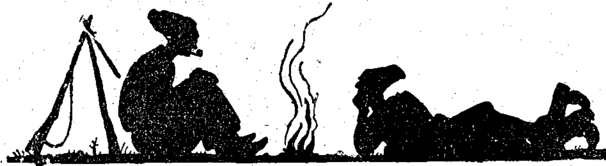
В історії російської армії не було ні однієї воздухчастини, якій пощастило б працювати так різноманітно, як пощастило потім вже самостійній кубанській воздухчастині, а зокрема її старшинському та інструкторському проводові, який мав досвід з великої війни на Балтійському морі, під Риґою на суходолі, та на теренах України.

Накази командування та бойові відзначення показали надзвичайну козачу здібність і в ролях досі для них незвиклих. Наукова діяльність в дівізіоні дала корисні сліди і в культурному відношенні, бо курс був фахово цікавий і давав знання в деяких галузях близькі до програми середних шкіл. Навіть ті з козаків, які опинилися під радянською владою, були

покликані на службу і служили як інструктори-підстаршини.

Але сталася Кримська катастрофа, фронт протирадянський був проломаний. Дня 1-го листопада 1920 р. Кубвоздухдівізіон знищив своє майно і сів на пароплав „Владимир“, який вивіз Кубанців з Теодосії до Царгороду, а потім до Греції на остров Лємнос.

Кубанські частини були переформовані у корпус; технічні та інженірні зведені у Технічний баталіон, в склад якого увійшли 5-го грудня і воздухоплавці, які припинили своє існування як окрема частина. Згодом Кубчастини дісталися до Югославії, де працювали на технічних працях та демобілізувалися. Старшини в більшости закінчили закордоном високі школи; дехто віддався науці, професурі, інші служать в чужих арміях доповнюючи свій досвід, але всі є на поготівлі, чекаючи коли знов Кубанська влада закордоном покличе козаків на боротьбу за визволення рідної Землі та козацтва, від чужих завойовників, та коли прийдеться відроджувати свою самостійну Армію.

Протибольшевицькі повстання на Україні в 1921 р.

(На основі офіціяльних большевицьких звідомлень і інших непублікованих матеріялів подав сот. *Н. П-па.*)
(Докінчення).

Повстанча ґрупа отамана Ромашка.

Ґрупа та зістала розбита в боях під Києвом, Житомиром, Черниговом і Єлисаветгородом.

Повстанці святого Михайла.

На Поділлю та Волині формурав сотник Богданов повстанчий полк іменем святого Михайла. Орґанізація полку відбувалась під кличем „Спасати Україну від комуністів“. До полку принимали козаків зі збруєю і кіньми. Богданов випустив відозву, в якій взивав всіх Українців по обох боках кордону та козаків з Кубані, вибирати старшину і ставати під прапор святого Михайла. На другім боці відозви була пісня, яка зачиналася словами: „З огнем пожарів і крови невинних, до Тебе Боже голос наш гуде“. Повстанці ті оперували в околицях Житомира, Бердичева і Києва.

Повстанча ґрупа Ангела.

Ґрупа та зістала розбита в боях під Києвом, Житомиром, Черниговом і Єлисаветгородом.

Повстанча ґрупа отамана Дерев'яного.

Ґрупу цю частинно знищено в Гетьманських лісах, часть розбіглася по хатах.

Повстанча ґрупа отамана Заболотного.

Оперував в Подільській ґубернії.

Повстанча ґрупа Марусі Соколовської.

Оперувала в Чернигівщині.

Повстанча ґрупа отамана Цвітковського.

5.000 узброєної кінноти і піхоти з кількома гарматами. В його відділі була сильна орґанізація, дисціпліна а навіть форма. Відділ розбито на полки а навіть сотні. Клич його „Самостійна Українська Народня Республика і поворот української влади на чолі з Петлюрою“.

Повстанча ґрупа отамана Голяка.

Оперувала в Чернигівщині.

Повстанча ґрупа отамана Голого.

Про себе каже цей отаман таке: „Я голісенький, маленький, а як прийду в Богуслав, то не залишу там ні одного комуніста“. Його відділ числив 5.000 осіб. Клич його такий же як Цвітковського. Ловить і розстрілює комуністів-кацапів, Китайців та Мадярів і Українців, які служать російським окупантам большевикам. В селі Квітки коло Корсуня мав бій з червоноармійцями. Розташованих в цьому селі повстанців його відділу окружили большевики і після недовгої бійки примусили уступати.

Захопивши село, певні своєї перемоги, большевики почали мститися на селянах, грабуючи, розстрілюючи та насилуючи жінок та дівчат. При кінці уладили пяний бенкет і підпалили село. В той час Голий стягнув весь свій відділ і при помочи селян з окружних сіл несподівано напав на село, захопив в полон всіх пяних червоноармійців і розстріляв їх.

Повстанча ґрупа отамана Трубича.

Ґрупа його розбита в боях під Києвом, Жмеринкою, Черниговом і Єлисаветгородом.

Повстанча ґрупа отамана Савонов-Каменюка і повстанча ґрупа отамана Бондаренка.

Обі ті ґрупи оперували на Слобожанщині. В квітні 1921. р. большевики розстріляли 50 селян за симпатії до повстанців. Повстанці відомстились в той

спосіб, що на початку мая окружили карательний відділ червоноармійців і всіх вирізали до ноги.

Повстанча ґрупа отамана Дерещука.

За Директорії був командантом міста Уманя, оперував на Правобережу.

Повстанча ґрупа отамана Хава.

Повстанча ґрупа отамана Гетьмана.

Повстанча ґрупа отамана Кучера.

Повстанча ґрупа отамана Штейненка.

Повстанча ґрупа отамана Волонського.

Повстанча ґрупа отамана Чорного Мусіна.

Всі ті ґрупи оперували в районі Лебедина.

Повстанча ґрупа „Не журись".

Оперувала в Звенигородському повіті, селянський відділ, який скривався в лісі, мав досить численний склад. Стурбовані повстанською акцією большевики оголосили весь повіт на військовому стані і сконцентрували тут богато війська, а саме частини піхоти, цілу кінну дивізію і 20 гармат розташовано переважно в Кирилівській волости. Цей карательний відділ спалив 11 хат в селі Юрківка та перевів богато арештів і розправ як серед селянства так і учительства за участь і співчуття в повстанню за незалежну Україну.

З посеред учителів заарештовано в селі Кирилівці П. Штемпеля і Ганусу, як жовтоблакитників і розстріляно учителя Гомолицького за те саме; в педаґоґічній школі арештовано Ушакевича і Музиченка.

Повстанча ґрупа Чорної Марусі.

Оперувала в Полтавщині.

Повстанча ґрупа отамана Антонова.

Оперувала в ґубернії Тамбовській і Саратівській.

Повстанча ґрупа отамана Вакумина на Дону.

Його клич були великі совіти без большевиків і свобода торговлі. На стації Михайлівській Усть-Медведецького округа арештує комісарів, відтак розбитий переходить до тамбовської ґубернії до Антонова.

Повстанча ґрупа Махновци.

Оперувала на Дону. Ґрупа та визначалася тим, що приходила нечайно, убивала комісарів, комуністів і продовольственників. Нераз заходила до міста і розганяла власть. Виступала відділами 12, 15 і 50 душ.

Повстанча ґрупа Сави Чалого.

Покінчив винницький церковний семинар, який рівняється теперішному низшому степеневі народної школи з додатком деяких курсів, які давали такій людині можність бути учителем в школі грамоти (старий тип сільських шкіл при церкві, де займали посади учителів особи, які вміли лиш читати і писати).

Цей Сава Чалий орґанізує повстання в Брацлавщині, відтак переходить до большевиків, де працює у них як комісар камянецького університету і як дійсний Сава Чалий переслідує студентів і професорів університету, заводячи неможливий режім шпіґунства і трусу рабуючи співробітників університету.

Повстанча ґрупа отамана Орлика.

Оперувала під Київом, Коростенем і Староконстантиновом. В липні 1921 червоноармійці розбили цю ґрупу.

Повстанча ґрупа отамана Олексієнка.

Оперувала під Київом, Коростенем і Староконстантиновом.

Повстанча ґрупа отамана Андрійчука.

Оперувала під Київом, Коростенем і Староконстантиновом.

Повстанча ґрупа отамана Загородного.

Оперувала під Кременчугом. В липні 1921 червоноармійці мали цю повстанчу ґрупу розбити і Загородного убити.

Повстанча ґрупа отамана Полтавця.

Оперувала під Кременчугом. В липні 1921 червоноармійці розбили цю ґрупу.

Два роки в Українській Армії

(Спомини 17-літного підхорунжого)

Написав: *Зенон Стефанів,* б. підхор. У. Г. А.

Було нас двох. Я і мій шкільний товариш Осип Петрук. Ми хотіли дістатися до Київа до Січових Стрільців. Ми виїхали з Коломиї дня 4. червня 1918 р.

Ще в Коломиї мали ми відомости, що на Україні відбувся гетьманський переворот, але нічого не знали ми про те, що Німці тоді в Київі полк Січових Стрільців розброїли.

Границю перейшли щасливо в Бродах, а дня 6 червня вечором побачили ми в сяєві сонця ціль нашої подорожі: Золотоверхий Київ.

Чи можна висловити те почування, яке огорнуло нас на вид Київа, який ми побачили здалека перший раз в життю, нехай скажуть ті, яким судилось його оглядати. Ми стояли в німому захваті, задивлені очима повними сліз у Святе Місто, а воно прибране врочисто в зелень, купалося в золотому сонці та мерехтіло золотистими банями своїх церков, немов витаючи двох шіснацятилітніх хлопчаків, що приїздили отсе до Нього-столиці Української Держави з соняшною мрією в серці, з охотою боронити його своїми грудьми.

Та в Київі прийшли і перші розчарування.

Київський дворець не міг зробити на нас доброго враження. Стаційний будинок — то величезна деревляна буда, закурена димом і темна. На пероні великий гамір і замішання. Товпи людей з клунками, в більшості в салдатських одягах, поштовхуючи себе та лаючи, пхалися до ріжних поїздів у всяких напрямах, — а міліціонери не в силі були вдержати порядку. Української мови майже не було чути, тільки кількоро селян, що сиділи в кутку на пероні, говорили по українськи.

Ми вийшли зі стації, перейшли піший місток понад стаційні забудування на майдан перед стацією, де продавано на столиках всяку живність, а навіть жарено на кількох сковородах кінську ковбасу. За останні гроші купили ми трохи хліба і по добрій порції тієї ковбаси. З початку не дуже вона смакувала, бо мала солодкий смак і була надто червона, але так склалося, що другого і третього дня нашого побуту в Київі, ми булиби їли її з великим смаком, та не було защо купити.

Першого стрічного на тім базарі міліціонера спитали ми, де Львівська вулиця, бо там мали бути приміщені Січові Стрільці.

Міліціонер глянув на нас з підозрінням, відповів, що в Київі нема ніяких Січовиків — та зажадав від нас документів.

— Ми, кажу, з Галичини — приїхали до брата, який служить в Київі при Стрільцях, а документи загубили в дорозі. —

— То підемо на „участок", там справдять, хто ви, — заявив міліціонер.

До того „участку" ішли ми кілька мінут. Він містився в одноповерховому будинку на партері. На дверях висів напис на чвертці паперу „Начальник II Округи Державної Варти".

Міліціонер впровадив нас поза чергою до того начальника.

За столом сидів старший, грубий старшина в чорній блюзі та з крученими петлицями на плечах — типовий царський поліцмайстер, зовсім такий, якого я собі представляв, читаючи Запольської „Поліцмайстра Тагеєва".

— Ваше Благородіє, пріставіл какіх то двух бродяг, которії спрашивають Сєчовіков — зголосив нас міліціонер.

Старшина встав як попарений та як не крикне громовим голосом.

— Я вам дам Сєчовіков, покажіт удостовіренія! — Я думав, що ось-ось дістанемо благородною рукою.

— Ваше благородіє, кажу, майте ласку, ми свої руські люде, утікли від голоду з Австрії, а тут в Київі служив наш брат при Стрільцях, то ми й до нього приїхали, — а документів ніяких ми не маємо. —

Він помяк трохи, але ще кілька хвиль лаявся на нас, вкінці дав доручення міліціонерові відпровадити нас до якогось карпато-русского, чи галицко-русского комітету, щоб там нами заопікувалися.

На наще щастя в тім комітеті була тільки якась панночка, яка нас не хотіла приняти без відома голови, а казала нам прийти знову на другий день — отже удалося нам оминути кацапської опіки.

Міліціонер відпустив нас та ще й порадив піти на стацію і там переночувати.

На стації ми примістилися у ждальні 4 кляси. Була то велика саля, брудна, переповнена вщерть всякими людьми, в першій мірі київськими бездомними босяками.

Кілька разів будилися ми, як тільки задрімали, від великого тріскоту — то залізнича служба палицями била по дверях і в той спосіб будила подорожних, в порі, коли відїздили поїзди; але майже ніхто не спішився до поїзду.

Рано не було вже при мені записника, на який хтось злакомився, думаючи, що повний грошей, а крім того обсіли нас насікомі і то дуже обємисті. —

Незадовго вийшли ми на місто, щоби віднайти таки Стрільців, бо ніяк не могли повірити, щоби в українській державі розброювано українське військо. До того ми не мали вже що їсти, а із зголошенням до війська скінчилабся наша поневірка. Та нажаль, Стрільців таки розброєно, а нам прийшлося ще два дні тинятися по Київі в голоді.

Зпершу справилися ми іти на Львівську вулицю, бо там були казарми, в яких розміщено Стрільців. Коли ми зайшли на Львівську вулицю, то переконалися, що там Стрільців таки нема, тільки перед казармами ходило кількох німецьких вартових.

Взагалі в тому часі в Київі ходили по вулицях численні німецькі стежі, а на Хрещатику майже в що другім домі стояв у брамі Німець обвішаний ручними ґранатами.

Переконавшися остаточно, що Стрільців нема, ми хотіли вступити до якої іншої військової частини, але до нікого не можна було звернутися, щоби нам порадив, в який спосіб мали ми це виконати. Вкінці прийшли ми до переконання, що треба стрінути на

вулиці українського вояка і він вже нам в біді порадить. Але в тім то й було горе, що за цілий час нашого побуту в Київі, ніякого іншого війська, крім німецького ми не бачили.

Голод почав вже добре нам дошкулювати, але не було ради. Починаємо оглядати Київ. Цілий день ходили по місті, заходили майже до всіх стрічних церков, сходили всі майже головніші київські вулиці — ввечері опинилися в пристані. Тут закватирувалися ми на якімсь діравім поромі, щоби переночувати.

Багато краще було ночувати на стації, бо хоч не під голим небом і не було так холодно, що годі було на кілька хвилин задрімати. До того ще в загноєній соломі ворушилася всяка нечистота.

Ми чекали світанку як спасення, а як тільки засоріло, пішли до міста, але вже з нечистим наміром, що коли знайдемо який базар, то мусимо потягнути хліб зі стола. До злодійства не дійшло, бо переходячи попри Михайлівський Манастир, рішили ми зайти до Манастиря і попросити черців їсти.

З манастирської кухні виходили такі гарні запахи, що аж нам в голові крутилося. Ми пождали трохи під кухнею, заки не вийшов чернець з рижою квадратовою бородою.

Я дав знак Петрукові, щоби цілував перший в руку, бо він стояв ближче від нього. Петрук голосно поцілував в руку, а я з ним і собі не міг відмовитись від такої приємности, та почав просити монаха, щоб він дав нам їсти, кажу йому, що ми біженці з Галичини та що шукаємо брата в Київі. На наше лихо я згадав, що брат мав служити в Січових Стрільцях, — не сподіючися зовсім, що ми трафили на Москаля.

Монах зложив руки навхрест та почав похитувати головою немов жаліючи нас, та приговорювати по московськи:

— Бедние дєті, бєдния, тільки біда, що в нас нема нічого їсти, бо в нашому манастирі стояла „сєчовіцкая батерія“ і ті січовики забрали від нас всі провіянти. Може бути, що в тій батерії був і ваш брат, то попросіть у нього їсти, бо ми не маємо. —

Ми скоренько опинилися на вулиці, не дослухавши дальше проповіді та були дуже лихі, що задурно поцілували кацапа в руку, а також і на січових гарматчиків, що праведним схимникам наробили пакости. Але пригадавши собі кухонні запахи, прийшли до переконання, що не всі запаси забрали січовики від кацапських служителів Божих.

Не лишалося нічого іншого, як іти відпитувати отой кацапський комітет, але переходячи Хрещатиком повернули ми до Украін-банку, щоб бодай там дещо розвідати.

В тому банку розказали ми одному з урядовців про ціль нашого приїзду та про безуспішну блуканину по Київі.

Він сказав нам правду про Січових Стрільців. — Потім поінформував нас, що багато розоружених Січовиків виїхало на Катеринославщину, де ще існують деякі українські відділи і радив нам туди дістатися. Також справив нас до якоїсь української установи, що містилася на Прорізній вулиці, здається мені що Центрального Комітету якоїсь політичної партії, — яка постарається вислати нас на Катеринославщину.

На наше щастя ми застали в тому Комітеті кільканацять б. Січовиків, які ще тієї ночі мали віїзджати до Славянська на Харківщині до 2 Запорожського п. п., який переїхав туди з Олександрівська. В Комітеті прилучили нас до тої ґрупи і видали нам по 10 карбованців харчевого. Всі Січовики були Галичани, б. УСС., або авст. вояки, які дісталися до російського полону, а в 1917 р., як повстала тільки укр. держава, вступили до полку Січових Стрільців в Київі, — старі заправлені в боях вояки. Всі брали участь в київських вуличних боях в часі большевицького наступу.

Вони нами дуже зацікавилися, розпитувалися про галицькі обставини, цікаві були найдрібніших новин, бож від початку війни не мали ніякого звязку з Галичиною.

Ми по можности розказували про все, що довелося нам в Галичині бачити і переживати в тому часі.

Ветерани ті нами щиро зайнялися — накормили, частували солодкими сухарями і взагалі цілий час нашої подорожі до Славянська по батьківськи нами піклувалися.

В ночі 8 червня виїхали ми з Київа особовим поїздом. Подорожні, в більшости демобілізовані салдати або полонені Москалі вертали до Росії. Лунала всюда московська мова. По українськи розмовляло між собою кілька селянок, що сиділи несміло в кутку ваґону.

Українського війська нігде не було видно, всюди стояли Німці — берегли порядку в українській державі. В уяві своїй ідентифікував я українське військо з українською державою. Та на жаль так не було.

Переїздили ми через Лубні, Полтаву і Харків. В Харкові треба було пересідати і чекати кілька годин до поїзду. За той час оглянули ми трохи місто. Стація гарніша як у Київі, а навіть місто видалось мені гарнішим і чистішим.

До Славянська приїхали ми 10 червня над вечір. Маленький наш відділ сформувався в двійки. Ми з Петруком розуміється ішли в останній двійці, але хоча і в останній, ми вже з гори дивилися на переходячих „цивілів“.

Команда полку містилася в якійсь школі. На подвірю стояло кілька військових возів та польова кухня, з якої кухар видавав якраз вечерю. Я з цікавістю та радісно дивився на перших отсих українських вояків, які правда були ще в російських одностроях, але з тризубами на кашкетах та говорили по українськи.

Всі ми новоприбувші мусіли чекати до слідуючого дня, бо мав відбутися лікарський перегляд, після якого ми мали дістати вже приділ до якоїсь сотні. Того дня одержали ми по величезному хлібови і першу військову їжу — менажку з чубком борщу з мясними консервами. Того вечера не могли заснути із напливу вражінь та ізза переповненого жолудка.

Другого дня рано відбувся лікарський перегляд всіх нас ново-прибувших. Військовий лікар оглядав побіжно — диктував тільки якомусь підстаршині — „здібний до лінійної служби“, а той, справдивши назвище — записував. Ми з Петруком були останні і з острахом чекали черги.

Лікар поглянув на нас та остро відізвався:

— Звідки ви такі войовники взялися? Вам щеби молочко пити!

Я з жалю і досади аж остовпів.

— Ми з Коломиї, з Галичини — відповідаю, — і при війську дуже хочемо служити...

— Коли ви хлопці аж з Коломиї — каже лікар — і стільки світу ішли до Запоріжців, то Запоріжці приймуть вас в товариство, але як не зможете піднести рушниці, то пішки будете вертати до Коломиї — жартував вже лікар.

Того дня скінчилася наша поневірка, мрії наші здійснилися і ми стали стрільцями в нашім ріднім війську.

Пятьох нас із новоприбувших приділено до 3-тої сотні скорострілів, що звалася тоді не дуже по військовому „кулеметна ватага". З кулем. ватага була розміщена в Славянську в реальній школі.

В тому часі в околиці Славянська розташована була Запоріжська дивізія ґен. Натіїва. В склад дивізії входили 1 і 2 Запор. піх. полки, Гайдамацький піх. полк, кінний Запор. Костя Гордієнка, гарматній полк і гірсько-гарм. дивізіон і технічні частини. Була це одинока військова частина, яку після гетьманського перевороту Німці не розоружили. Побіч полку Січ. Стрільців була це найкраще зорґанізована боєва дивізія, ще від початку української державности, з виробленою традицією, славна своїм походом на Полтаву і на Крим.

2 запор. піх. полком командував полк. Болбочан, а запор. кінн. К. Гордієнка полком полк. ґен. шт., пізніше ґен.-хор. Всеволод Петрів, оба визначні українські старшини, які чимало заслужилися в орґанізуванні полків, якими командували.

Всі старшини і козаки в запор. дивізії були добровольцями, а за кару можна було виключити зі складу дивізії; що місяця кожний діставав платню — рядовик 150 карб., старшини певно більше.

В дійсності було це військо наємне, з чим мені трудно було погодитися — бож своїй державі треба було служити не за гроші, хочаб це була армія, що складається з добровольців. Це ще покутували останки заряджень перших укр. урядів, які й Армію розложили. Мимо того склад полків був дуже добрий, чи то під оглядом національної свідомости, чи боєвої вартости.

Всіх б. Січ. Стрільців приділювано переважно до 2 Запор. піх. полку, де було три або чотири сотні з самих Галичан.

Ми зголосилися в сотенній канцелярії 3 кулемет. ватаги, де застали команданта сотні сот. Івана Андруха*). Дуже симпатичний з вигляду, високий, трохи пригорблений, гладив мене і Петрука по голові як дітей, довший час з нами гуторив, вкінці заявив, що ми станемо сотенними писарями. Ми дуже відпрошувалися від „канцелярщини", бо хотілося нам бути таки правдивими вояками. Сот. Андрух вкінці помяк і приділив нас до чети хор. Шараневича. Крім Шараневича були ще старшини хор. Загаєвич (молодший) і хор. Глова.

Сотенний справник списав з нас дані до евіденції, з тим, що казав затаїти наше „австрійське" походження і ми подали себе за мешканців якогось села подільської ґубернії, яке вишукав нам справник.

Зараз таки видано нам з сотенного маґазину військовий одяг та інше військове знаряддя. Одяг був літний, форми російської армії, крім торби на хліб, яка чомусь була австрійська т. зв. „бротзак". Також одержали ми зовсім нові, неуживані ще російські кавалєрійські кріси.

Ми передяглися дуже скоро; що правда все без виїмку було за велике — особливо черевики, але ми були дуже горді з того першого військового вбрання, та прибирали до того ще й марсовий вигляд.

Хор. Шараневич приділив нас до роя роєвого Обуха, який перший занявся нашим військовим вихованням. Був то ще австр. капраль мирної служби. Людина дуже добра, але може занадто по австрійськи розуміюча дисципліну. Всеж-таки я завсігди дуже мило згадую про нього, як нашого першово військового „дядька".

Чета наша кватирувала у двох шкільних салях. Всі ми спали на долівці, на соломі прикритій цельтами, накривалися плащами, бо коців зовсім не видавано.

Другого дня рано сотня в силі около 200 людей вирядилася на подвірю — очікуючи на команданта. За сотнею стояли три машинові кріси Максіма. Ми з Петруком, яко новобранці — стояли зовсім на боці. Після звіту сотня відійшла за місто на вправи, а нас сот. Андрух лишив з Обухом, щоби на шкільнім подвірю учив нас першого військового вишколу. Обух, на протязі трьох годин дав нам такої „школи", що піт з нас струмком ллявся та ще й приговорював:

— Ти один з другим, рекруте, думаєш, що то школа або що? — то є військо! — але мимо того в часі перерви тиче нам папіроса та розказує, як то він відбував службу за Австрії і яка там, на його думку, була добра дисципліна.

За чотири дні під Обуховим проводом пізнали ми перші військові мудрощі — а пятого дня пішли разом із сотнею на вправи.

2 липня відбув я першу варту коло команди полку, чим я довший час допікав Петрукові, що, мовляв, я старший вояк від нього, бо вже був на варті.

Згадаю ще про Славянськ. Повітове місто на Харківщині — недалеко Донця, одно з кращих лічничих місцевостей б. російської імперії. Є тут славні соляні купелі в озері і саліни, як також прегарний міський сад.

20 липня 1918 переведено наш полк на українсько-московське пограниче в старобільський повіт, де ціла запоріжська дивізія несе граничну сторожу разом з Німцями.

2 Запор. п п. переїхав залізничим транспортом зі Славянська до стації Сватово; звідси піхотою до села Білокуракіна, віддаленого від Сватового до 80 кільом. В Сватовому видано нам також по 100 набоїв.

Обух порадив нам помастити стопи товщем тому, що ми з Петруком ще непривичні були до походу, так само дуже дбайливо оглянув, чи ноги правильно завинені онучками.

В часі походу сот. Андрух припинював часто коня та навідувався до останніх рядів сотні, де ми ішли, чи ми ще з Петруком живі та як нам ідеться. Хотяй паски від наплечника добре вгризалися нам в тіло, а по кільканацятьох кільометрах маршу ноги добре поболювали — ми відповідали, — що клопоту йому не зробимо.

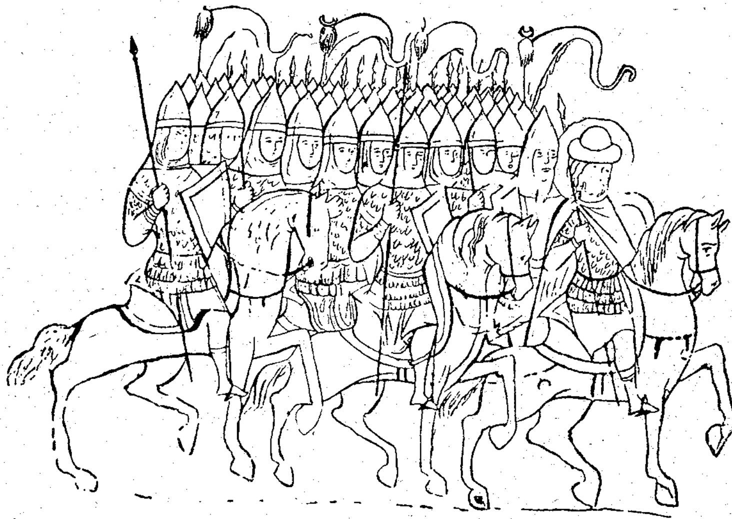
А Обух все жартував собі з нас: — Котрий вже зійшов ноги по коліна, то нехай лізе мені до торби! — Але ноги наші були цілі так, що ми дійшли в порядку пізно в ночі до хуторів, де мали нічліг.

Третого дня походу над вечір прийшов наш полк до села Білокуракіна, де на другий день відбулася дефіляда всіх полків дивізії перед гетьманським військовим міністром та німецькими ґенералами. З тої нагоди, після паради, видано нам по малій пляшечці горілки — певно за те, що дефіляда добре удалася.

27 липня перейшов наш полк до села Білолуцька, великої оселі — недалеко границі. — Там мали ми прикордонну сторожу.

(Далі буде)

*) Розстріляний большевиками в Києві в 1922 році.

Українське військо у княжі часи.

Написав: *І. К.*

1. Словяни.

Найдавніші початки війська на Україні знаходимо у словянських племен ще перед заснованням київської держави. Для оборони від хижих степових кочовиків, що зчаста нападали на українські землі, Словяни вже в дуже давні часи мусіли переводити між собою військову орґанізацію, ще доволі просту і невмілу.

Основною клітиною громадянського устрою був тоді рід, — велика родина, зложена з кількадесять людей, що проживала в одній оселі і вела спільно господарство. В часі небезпеки, члени роду ставали разом проти ворога; ці озброєні сини роду це була найнижча одиниця воєнної орґанізації. Роди нераз вели боротьбу між собою: »повстав рід на рід«, оповідає найдавніший літопис. Але для оборони від сильнішого ворога, роди лучили свої сили в одно військо. Деколи і ціле племя (як Поляни, Деревляни, Дуліби і инш.) могло мати спільну воєнну орґанізацію.

Військо називано тоді **воями** (від однини **воїн**); ця назва залишилася пізніше довгі часи. Старшини звалися **воєводами**. Начальної військової влади в руках одного старшини у Словян не було. Воєводи кермували військом спільно, колеґіяльно, у важніших справах відбувалася рада цілого племени, віче, на якому кожний міг висловити свою думку. Це було причиною слабости Словян; на вічах приходило до спорів і сварок, воєводи не вміли утримати між собою згоди і єдности. Словянська військова орґанізація була дуже нетрівка, легко розбивалася; цим користувалися сильніші сусіди і без труду завойовували Словян.

Грецькі письменники подають опис словянського війська у бою. »Виступаючи у бій, вони ідуть на ворогів здебільша піші, в руках мають невеликі щити і списи, нагрудників не одягають. Деякі не мають ані сорочки ані плаща, а тільки в коротких штанах стають битися з ворогами« (Прокопій, VI. вік). »Вони не знають і влади, живуть у ворожнечі між собою; не знають боєвого ладу, ані не вміють вести боротьби у впорядкованих рядах« (Маврикій, VII. вік.) Із цих слів видно, що Словяни вели бій дуже примітивними засобами, тому в боротьбі з противником, що мав ліпшу зброю та орґанізацію, вони не могли вийти побідниками. Але все таки деколи Словяни добували перевагу завдяки численности своїх військ, а також через незвичайну відвагу, хоробрість і погорду до смерти. «Взагалі Словяни люди сміливі, здатні до нападу, і якби не було незгоди серед їх численних і розкиданих племен, то не мігби з їхніми силами боротися ні один народ у світі«, пише арабський письменник Ібрагім ібн-Якуб (X. в.).

Зброя Словян була досить примітивна. Словянського походження є такі назви зброї: **копіє** (від »копата« — бити) і **сулиця** (від »сунути«, ударяти) на означення списа; **щит** — дошка для заслони від стріл; **лук** з тетивою; **стріли** і **тул** — сагайдак до переховування стріл; **сокира**; **ніж**; **праща** (від »прати« — перти) — до метання каміння; **оружиє** — на означення всеї зброї. Назви іншої зброї, навіть такої як меч, топір, шолом, Словяни перейняли від інших народів.

Для оборони від ворожого нападу ставлено **городи**. Город, як вказує сама назва, огорожене, забезпечене місце. Словянський город був положений здебільша на підвищеному місці, на горбі; але нераз лежав і на рівнині серед болот і багон. Звичайний плян його був у виді кола. Кругом ішов **вал**, інакше **приспа**, **переспа**, деколи також **рів**, над водою гребля. На валах були укріплення »рублені«, цебто будовані з дерева, — **стіни** або **заборола**; поодинокі зруби чи вязання їх звалися **городні**, **городниці**. Вхід до города ішов через **ворота**. Останки давніх городів, городища, осталися до тепер у великій кількости у північних частинах України, що колись мали густіше заселення. Деякі з них, не великі простором, могли служити як охорона для одного роду, чи одної оселі, інші давали захист великій юрбі людей.

Городи, це було єдине сильніше забезпечення Словян від ворога. Тільки у городських стінах словянське військо могло ставити поважніший опір ворожим силам. В отвертому полі народня юрба, що йшла без ніякого порядку, пішо, з примітивною зброєю, без одноцільного проводу, — не могла числити на по-

біду. Це була причина, що словянські племена безнастанно попадали у владу сильніших і ліпше зорґанізованих сусідів-кочовиків. Так знаємо з літописів, що волинські Дуліби були під пануванням Аварів; знов наддніпрянські Поляни і Сіверяни довгий час платили дань Хозарам. Чи ці народи мали який вплив на військовість Словян, про це не можна сказати нічого певного.

2. Варяги.

Найбільш трівке значіння для розвиту давнього війська на Україні мали Варяги. Це були збройні ватаги скандинавських добичників, що із Балтійського моря річними шляхами прямували до Чорного моря і Візантії. Метою їхніх походів була добича. Вони нападали на слабші народи, грабили все, що тільки мало ціну, добуте майно везли дальше і продавали в інших сторонах. У словянських країнах вони спершу затримувалися лише на короткий час, для грабіжі і торговлі. Але пізніше вони заложили свої оселі серед Словян, підбили ріжні племена і стали жити з данин, які платили їм підбиті. В Київі по переказі найдавнішого літопису перші з Варягів осіли Аскольд і Дир, в половині IX в. Перші київські князі мають скандинавські імена, — династія Рюриковичів була мабуть норманського походження. До кінця X в. Варяги творили основну військову формацію Київської Держави.

Варяжські частини складалися з професіональних вояків, що воєнне діло вважали своїм постійним заняттям, з війни добували прожиток і майно. Старшина над військом звався князь (із скандинавського конунґ), з початку це не був титул володаря, а тільки назва ватажка. Князь сам орґанізував свої частини. Ядром війська була дружина, до якої належав рід князя і його близькі товариші, та инші певні і вибрані люде. Це була прибічна ґвардія князя, підпора його влади й основа сили. Дружина ішла з князем у похід і при його боці стрічала ворога. Вона була княжою радою, без неї князь не рішав ніякого діла. Дружина користувалася частиною прибутків князя, що йшли із данин підбитих племен (т. зв. полюддя), з торгівлі, воєнної добичі і ін. З поміж визначніших членів дружини князь назначав старшин для ріжних частин війська, посадників для городів і волостей та всяких вищих урядовців. Так про Володимира літопис оповідає, що з поміж Варягів »вибрав мужів добрих, розумних і хоробрих і роздав їм городи.« В умові Олега з Греками згаданий цілий ряд таких »світлих і великих князів і великих бояр«, з норманськими іменами. Нижчу верству дружини творили отроки (назва неясна) або гриди (гридин, гридь, із шведського gred — меч), вояки ріжного роду і походження, що повнили службу як рядовики.

Крім власної дружини князь користувався також дружинами ріжних ватажків, що наймалися на службу до нього. Такі ватажки укладали умову з князем щодо часу служби і плати; по скінченім речинці вони мали право залишити князя і шукати собі місця де инде. Плата наємним ватагам звалася скот (із шведського skatt — гроші, скарб). По оповіданню норвежської саґи конунґ Еймунд діставав від Ярослава Мудрого по унції срібла на рядового вояка на рік і по півтора унції для старшого на човні; пізніше жадав по унції золота для рядовиків і по пів гривні для керманича[1]).

[1]) 1 унція = $^1/_6$ гривні; гривня = фунт срібла

Цю плату військо діставало теж в натурі футрами або іншими цінними річами. До цього вояки мали від князя убрання, харчі і дім на мешкання, що звався гридницею. »Князь Ярослав звелів їм збудувати камінний дім й обвішати його шовками червоними«, оповідає Еймундова саґа. Військо брало також частину добичі із ворога; так нпр. Варяги, що в службі Володимира Великого добули 980 р. Київ, жадали для себе плати по 2 гривні від кожного мешканця міста. Ватажки і вояки, що довший час служили князеві, ставали членами його власної дружини і користувалися всіми її правами.

Одна частина Варягів проживала при князі як його прибічна сторожа. »У короля руського (= київського) є такий звичай«, пише арабський подорожний Ібн-Фадлан (коло 922 р.), »що з ним на дворі його живе 400 відважних товаришів і вірних людей, що разом з ним вмирають і дають себе на смерть за нього. Ці 400 люда сидять під його престолом«. Інші частини стояли залогами по городах в ріжних сторонах держави під проводом своїх ватажків, оцих »світлих і великих князів«.

На які частини ділилося варяжське військо, не знаємо нічого. Здається найменшою одиницею була залоґа човна, 40-60 людей. В першій умові Олега з Греками (907 р.) воєнну контрибуцію означується по 12 гривен на »ключ« цебто керму корабля. Старший чи керманич човна у війську Еймунда брав більшу плату, уважався отже старшим над залогою човна. В походах Святослава згадуються полки під проводом визначних старшин, як Ікмор, »що після Святослава мав перше місце«, і Сфенкел, »що уважався третім по Святославі«.

Яка численна була варяжська дружина перших київських князів, про це є тільки леґендарні оповідання наших і чужих літописів (80.000 Олега, 60.000 Святослава і ін.). В дійсности дружина не мала більше як кількасот людей. Вище подана вістка Ібн-Фадлана про 400 вояків при київськім князі, найближча правди. З пізнішого часу літопис каже про 1000 Варягів, яких Ярослав дістав зза моря. По оповіданню саґи Еймунд прийшов на Україну з 600 вояками.

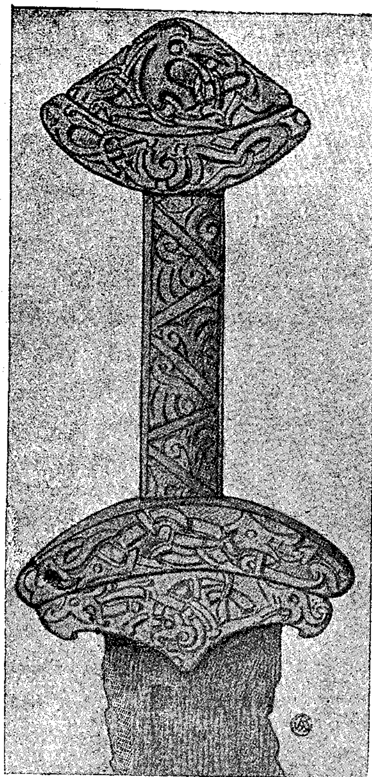
Узброєння Варягів дуже відріжнялося від давньої словянської зброї. Варяжський вояк мав на тілі броню (старонімецьке brunja), плетену з залізних ланцюжків; на голові шолом (ґотське hilms); для охорони від ворожих стріл довгий щит, що засланяв пів тіла; до наступу довгий спис; до боротьби зблизька меч (ґот. têkeis), обосічний — гострий на дві сторони.

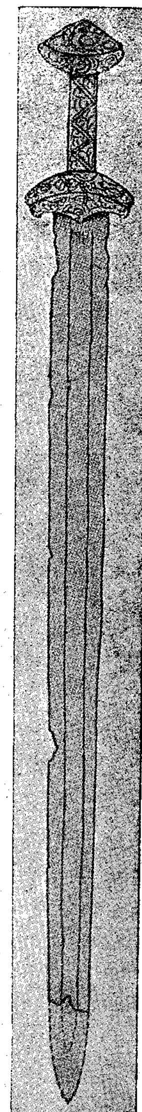
Варяжську тактику знаємо в загальних рисах. Поле битви визначувалося і приготовлялося заздалегідь, звичайно далеко від укріпленого города. Зброю довожено човнами. В таборі були шатра для війська. »Шатро конунґа було розкішне і майстерно зроблене, з чотирма відділами, в горі високий шпиль і на кінці його золота куля з прапором,« оповідає саґа про Еймунда. Військо виступало до бою пішо: »нема в них звичаю битися на конях і до цього вони не привчаються«, пару разів зазначує Лев Діякон при описі військ Святослава в Болгарії. Тільки старшина появляється кінно. На полі бою військо стоїть »немов стіна«, прибране в броні, в шоломах на голові, зі щитами, що засланяють і ноги, з витягненими списами. На знак, що бій починається, трублять у труби і підіймають хоругви. Військо іде до наступу з гучним криком, в порядку, лавою. Докладнішого опису нема: не знаємо, які були тактичні одиниці варяжського війська, які глибокі і широкі були їх боєві формації. В бою голов-

ною зачіпною зброєю були списи; Варяги напирали з ними на ворога, чи пішого чи кінного. Але у стрічі зблизька уживали також мечів або топорів. Побіч цих копійників як помічні частини виступали деколи стрільці, що стріляли з луків. Як наступ не вдався, військо намагалося уступати в порядку, — щити закладали тоді на плечі і повільно прямували до города під захист укріплень. Із стін города на наступаючого ворога метали каміння, кидали списи, стріляли з луків.

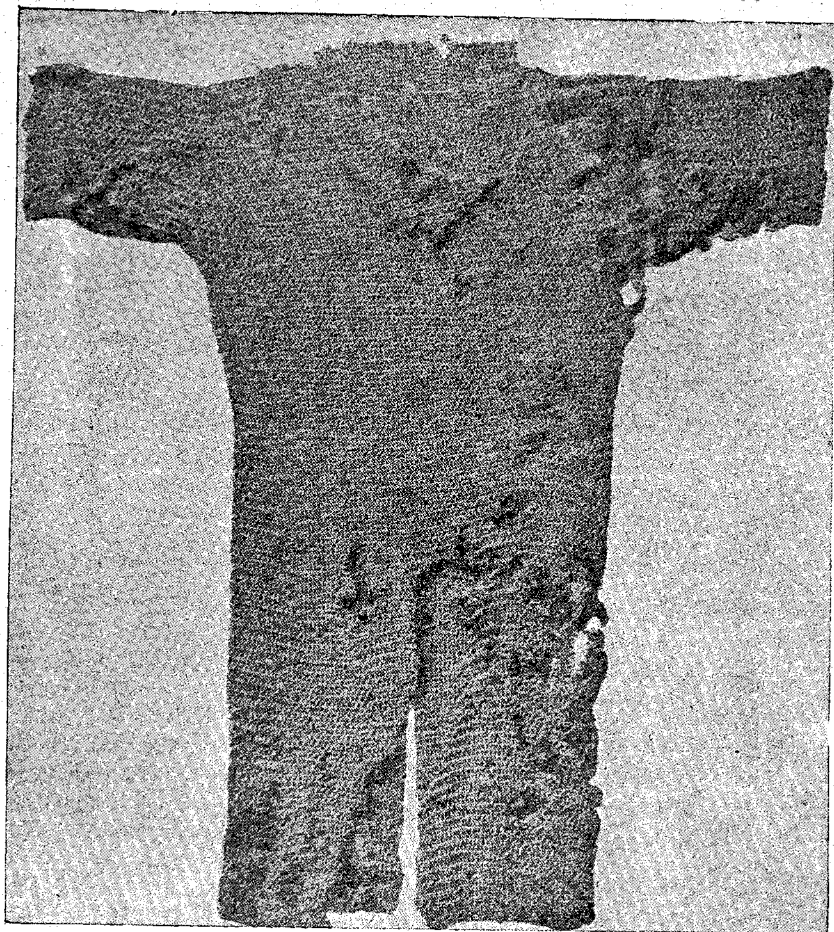
У війні варяжські частини показували високі військові прикмети. Варяжське військо це не безладна юрба, зложена з ріжних, незвязаних з собою елементів, — це гурт людей, злучених вузлами товариства, дружби, братерства зброї, солідарних, свідомих своєї мети. Їх мета здобича, але при здобичі честь і слава. »Ми хочемо добути собі багацтво і славу«, каже Еймунд. Лев Діякон оповідає: »Руси билися міцно, уважали за великий сором, якби Греки побили їх і позбавили слави, яку вони мали у сусідних народів, що все побіджають... Вони ніколи, хоч і переможені, не віддаються в руки ворогів: як не сподіваються виратуватися, встромляють собі в нутро мечі й так себе забивають. А це роблять тому, що мають таку віру: кажуть, що забиті ворогами на війні після смерти, як душа вийшла з тіла, служать на тому світі своїм убийникам, — боячися такої неволі, вони самі себе забивають«... Такий релігійно-моральний світогляд давав варяжським частинам незвичайну силу і вів їх до побіди.

У стрічі зі словянським ополченням Варяги мали рішучу перевагу. Своєю зброєю, організацією, духом вони стояли безмірно вище від слабих словянських формацій. Словяни мусіли піддаватися під їхній провід і їхню владу. Варяжське завоювання дало Україні незвичайні користи: під впливом Варягів зорганізувалася самостійна українська військовість.

Варяжський меч і його рукоять.

Кольчуга княжих часів, найдена коло Кремянця на Волині.

3. Дружина і вої.

Українське військо XI-XIV в. складається з двох головних формацій, — з княжої дружини і з воїв. Обі формації виводять свій початок з давнішого часу: дружина утворена на зразок Варягів, загальне ополчення, це давні словянські вої. Але і одна і друга формація переходить ряд змін і прибирає цілком новий вид і характер.

Дружина задержала свій норманський характер до кінця X віку. Довше існування чужого війська в організованій державі було неможливе. Київська династія втратила з часом звязки з давньою скандинавською батьківщиною, зісловянщилася і почала вважати Україну своєю рідною землею; Варяги стали для неї чужі й далекі. Також місцева людність, у своїх вищих верствах, дійшла до економічної самостійности і свідомости своєї сили, що не хотіла терпіти більше чужої військової влади і зажадала від князів участи у творенні війська. Давна варяжська дружина затрачує свою окремішність, все більше перемішується з місцевими елементами, врешті українщиться вповні.

(Докінчення буде).

Останні західньо-українські частини на Великій Україні.

Подав: *сот. Чарнота*

Вже літом 1920 р., коли перша филя терору зі сторони більшовиків проти Галичан перейшла, а рана, яку завдала їм УГА., своїм наміреним переходом до Дієвої Армії УНР., загоїлася, почали творитися т. зв. галицькі частини в червоній армії.

З УГА. остав в цілости як самостійна частина тільки один курінь УСС. під командою курінного Петра Шеремети, розстріляного 1921 р. Поляками.

Інші куріні творилися аж по вступленні червоної армії до Галичини літом 1920 р. З них найважніші були: чортківський курінь під командою пор. Д., тернопільський курінь під командою пор. К., якого розбили чорношличники в Підволочиськах підчас відвороту червоної армії, дальше курінь, а властиво полк Буйного[1]), що осінню 1920 р. творився з решток УГА в Умані. Крім цього був також кіш під командою сот. К., що в ньому містилися останки ріжних ревкомів з Галичини та галицькі частини, що прибували з Сибіру з бувшої армії Колчака — з т. зв. галицького полку, захопленого в полон червоною армією.

Умань обрано постоєм цих галицьких частин, з яких творилася т. зв. галицька бриґада. Бриґада підлягала 135-ій російській бриґаді, а через неї 54-ій дивізії та XIV армії, мала свій штаб (командант сот. К., начальник булави Буйний, який водночас повнив обовязки команданта полку) і складався покищо з одного трикурінного полку (Буйного) в силі біля 4.500 чоловіка. Інші зах-укр. частини були ще самостійні й не входили в склад галицької бриґади.

Саме в той час заключили більшовики мир з Поляками, червона армія відійшла в запілля, а з нею також галицькі частини (курінь пор. Д.) прийшли до Уманя.

Та не довго Галичани тішились своєю бриґадою. Так само, як Польща зліквідувала частини Дієвої Армії УНР., зліквідували й більшовики згідно з постановами мирового договору галицьку бриґаду, оставляючи тільки один галицький полк та кадру під командою сот. К. та військового комісаря Нагуляка, бувшого поручника австрійського 41-го пішого полку.

Полк розташувався на передмістю Уманя та спішно консолідувався; поодинокі відділи зачали зживатися з собою і полк робив назверх незгірше враження. Правда, одяг був дуже злий, зате узброєння (японські рушниці) було несогірше. Харч лишав багато до бажання, та тут стало в пригоді місцеве населення, яке — спеціяльно селяни — відносилися дуже прихильно до Галичан, цілком інакше, як до червоної російської армії. Відносини в полку були також добрі, можна було їх назвати навіть товариськими, завдяки воєнкомові полку придніпрянцеві (з Чернигівщини) Деснякові (псевдонім), чоловікові наскрізь інтеліґентному та вирозумілому на життя і потреби війська та на ріжні недомагання частин.

Серед цієї орґанізаційної праці вибухло поблизу в селах Легезина й Талянки повстання, яке викликали от. Соколовський і от. Дерещук з наміром зайняти Умань на припоручення головної булави УНР., щоби подібними акціями в запіллі більшовиків звязати часть сил червоної армії, яка стягала свої сили проти Дієвої Армії УНР. В здавленні повстання мусів, хоч як нерадо, брати участь також і галицький полк, при чому втратив кількох убитих та ранених. Повстання здавлено страшенно жорстоко, при чому попросту змасакрували більшовики безборонних селян, вигнали з монастиря серед найбільшого морозу босоніж невинних черців та роздягнули їх до нага в чистому полі, а учителеві місцевої школи стяли голову одиноко за те, що в нього ночували повстанці.

В січні 1921 р. брав галицький полк разом із іншими запільними частинами XIV червоної армії участь в переслідуванні ватаг Махна, які спішно відходили з Уманщини в херсонські степи.

По цих малих операціях перейшов полк степами з Уманя через м. Тальне, м. Зненигород, с. Моринці, попри Кирилівку, через м. Шполу, м. Смілу до стації Хацьки — Степанки, де в згаданих селах став на зимові кватири. Кіш полку, який машерував з полком, пішов дальше аж до м. Черкаси, де також перезимував. Дорога вела попри місце, де стояла хата Т. Шевченка, яку спалили Німці 1918 р. при здавленні протинімецького повстання. Місце це було тоді огорожене залізним парканом та засаджене цвітами. По середині стояв камяний стовп з погрудд'ям поета. Мешканці Шевченкових Моринців, по більшій части штундисти, відзначаються великою чеснотою, не пють, не курять, не крадуть.

На кватирах зачалися монотонні зимові дні. Було це поблизу відомого з історії Холодного Яру, колиски всякого роду анархістичних повстань Правобережжя. Ця місцевість робить враження твердині, укріпленої природою: довкола $1^1/_2$ км. широке трясовиння-багно, непрохідне весною, літком та осінню. До Холодного Яру можна тоді дістатися тільки одинокою дорогою, що йде греблею зі західньої сторони. Цілий острів покритий лісом, а серед нього село. Не диво ж, що тут находили схоронище ріжні ідейні та менше ідейні провідники визвольних рухів та бунтів.

В цьому районі розташування простояв полк аж до березня 1921 р. Військова служба чергувалася з громадянською працею. В місцевих клюбах ішли зчаста театральні вистави, або відбувалися мітінґи, де разом з селянами обговорювали стрільці нераз дуже цікаві питання, або прислухувалися оповіданням старих дідів про гайдамаччину та гайдамаків

Приємно вражала прекрасна поінформованість місцевого населення про походження та історію галицького полку; тому й ставилося воно гарно до Галичан. Всі казали, коли, бувало, зайде гутірка за Галичину, що там нарід добрий, але дуже вбогий. В селі був один старшина та кількох гармашів, що брали участь в боях проти Поляків під Городком зимою 1919 р.

Національна свідомість населення була висока, тому й відношення його до червоних окупантів було крайне

1) Псевдонім одного з найздібніших старшин 6. австр. 9 п. п.

вороже. Серед українських селян було тоді загальне поняття, що комуністом може бути тільки жид або москаль.

В березні 1921 р. знову зявився в околиці „батько" Махно зі своїми партизанами, які тут і там зачали турбувати червоні частини. Серед цієї трівоги прийшлося також галицькому полкові держати службу, як на фронті. Одначе Махно держався од полку в відповідній віддалі і врешті подався на Уманщину. В слід за ним рушив також галицький полк і дійшов знову до Уманя, де став залогою, розмістившися за містом в старих казармах.

Тут зеднався з полком курінь пор. Д. Показалася необхідною нова переорґанізація полку, яку переведено на російський спосіб. Всі частини, які досі були самостійними, влялися з полк з кошем включно. Полк приняв тепер офіціяльно назву 402 гий піший полк Р. С. Ф. С. Р. Це сталося тому, щоби затерти слід по галицьких частинах, бо, як сказано, більшовики зобовязалися ризьким договором зліквідувати в себе галицькі частини. Командантом полку став пор. Д. дотеперішний командант куріня. Як командантів курінів наставлено старих досвідчених курінних із УГА.

При обсаді командних місць у червоній армії рішала більше „благонадьожність", ніж військове вишколення, чи військовий ступінь. В 402 ому полку вирішилася справа обсади поодиноких становищ на партійному зібранні полку, при чому звернено увагу не так на потреби „военного комунізму", як на військове вишколення та загальне образування. Виготовлену лісту затвердило командування 54-ої дивізії без жадних змін.

Нещасливий вибір був тільки з військовим комісарем. По відході з цього становища згаданого вже Десняка вернув знову Нагуляк, який пізніше своїм нетактом та просто божевільними вибриками спричинив розклад полку.

Надзвичайно душна атмосфера, яку завдяки комісареві Нагулякові витворило в полку полкове бюро, виявлялася головно в шпіонуванні-слідкуванні за начальницьким складом при помочі полкових чи сотенних політруків. Проти інтриґ, сплетень, доносів та всякої іншої огидної роботи виступило стрілецтво цілого полку.

Для ілюстрації нездорових відносин хай послужить один випадок у 7-ій сотні. Політрук цієї сотні, мало грамотний чоловік, одержав з полкового бюра довірочний наказ, написати донос на начальників своєї сотні. Услужливо написав він свій звіт й передав його через чергового сотні до полкового бюра. Черговий розпечатав коверту й перечитав цілій сотні донощицький звіт, в якому було написано, що дисципліна в сотні добра, тільки начальницький склад веде себе цілком „підло". Видно політрук хотів щось ушкрібнути та не знав що, бо слів военкома не зрозумів. Донос обурив стрілецтво до крайного і воно хотіло викинути донощика через вікно першого поверху. Тільки черговий старшина, який прибіг на крик, утихомирив стрілецтво та врятував політрука. Подібні випадки траплялися кілька разів. Серед таких обставин почали свою деструктивну роботу зі зовні інші чинники, про що згадаємо в дальшому.

При кінці травня 1921 р. полк перейшов до с. Перегонівка, залишаючи в Умані тільки ІІ-ий курінь на передмістю біля залізничої стації. В Перегонівці залишилося тільки командування полку, обоз та технічні частини, решта полку розійшлася по навколишніх селах збирати наказану 54-ою дивізією „хлебную развьорстку".

Серед цього прийшлося ліквідувати „самостійну республіку" с. Нерубаївка, яка нічого не признавала, а тим паче немилої „развьорстки". Це село лежить серед лісів; тут укривався повстанець Кравченко зі своїми партизанами, які немов стояли на сторожі та боронили незайманости Нерубаївки.

Ліквідація перейшла досить легко, без жадних страт. З цього ділання вартний згадки своїми наслідками такий випадок. Коли вертала одна стежа з Нарубаївки до полку, зловили її в лісі Кравченкові повстанці. Ані, звичайно, повстанці червоних, ані червоні повстанців не щадили. Зловлених зі зброєю розстрілювали на місці. Цим разом Кравченківці не розстріляли своїх полонених, а завели їх в балку до отамана Кравченка. Цей, випитавши, з яких околиць Галичини полонені, та в якому полку вони служать, — хоча, як показалося, мав добрі відомості про полк —, вийняв шаблю та замахнувся нею одтяти голову наймолодшому з стежі 19-літньому юнакові. Цей став просити помилування, кажучи, що, коли вступив до українського війська, то казали йому, що йде воювати за Українську Державу, а ніхто йому не казав, що колинебудь буде виступати проти своїх. Ці слова поділали на Кравченка так, що поцілував юнака зі словами, що не думав його вбивати, тільки хотів бачити, яке враження зробить на юнака погроза. Сказав також, що добре знає Галичину, бо сам в 1919 р. був на українсько-польському фронті під Львовом. Розмова скінчилася тим, що відпустили полонених зі зброєю, давши їм по дві пачки тютюну та чистий папір з печаткою волосного ревкому, щоб на випадок, якби вони схотіли вертати домів, мали перепустку.

Вернувши до полку, розказали стежники цю пригоду, вихвалювали гостинність та патріотизм повстанців. Це, звісно, була вода на млин аґентів Тютюника, які найшли вже перед тим пригожий ґрунт в ІІ-ому курині, що остався в Умані. Сталося це в той спосіб, що сот. СС. Мирон, знаючи особисто адютанта куріня Саврія, хутко перетягнув його до співпраці тимбільше, що партія с.-р.-ів припоручила адютантові, як свому членові, підтримати акцію розкладу полку.

Відси зачалася підпольна робота в полку, жертвою котрої нажаль пізніше впало стільки гарних, молодих та ідейних людей. Був кинений клич, що всі Українці без ріжниці партійної приналежности мусять взяти участь в боротьбі з окупантами України. Велику помилку зробила партія с.-р. яка стояла за цією акцією, що робила надії на посторонні сили, як Поляків, Румунів, тощо, вводячи в блуд незорієнтованих, недосвідчених і може легкодушних, одначе при тому гарних людей.

Інші, які непрямо помагали цій роботі, це стрільці, які висилані комуністами з українських таборів в Чехії, діставалися до полку. Призвичаєні на Чехах до зовсім іншого буття, не могли вони згодитися з нужденним життям стрільців 402-го полку. Треба згадати, що в полку через дуже важкі матеріяльні умовини ширилися з причину голоду курячі сліпоти, а за цілу зиму відійшло з полку біля 500 людей ізза зимна та голоду на грудні недуги до лічниці. Розказуючи про гарне життя українських вояків на Чехах, деморалізували вони полк. Стрільці почали мріяти про гарне життя хочби поза межами України. Серед цих невдоволених найшла аґітація с.-р.-ів податливий елемент.

Де далі поширилася підпольна робота з Уманя також до Перегонівки. Змовники навязали звязок з місцевим населенням, головно з отаманом Дерещуком, популярним в околиці чоловіком, чесним, інтелігентним та не злої волі.

Очевидно, що цей рух у полку не міг надовго остатися тайною. Перший, який використав його для своїх цілей, доливаючи сала до вогню, був воєнком Нагуляк, що своїм грубим нетактом, як супроти начальницького складу, так і стрільців, заганяв їх просто на наставлену лапку.

Про всі ці хвилювання був поінформований і втягнений до роботи також дехто з начальницького складу. Старшини вислали з поміж себе одного старшину на бесарабську границю, щоби переконатися, чи направду над границею по румунському боці приготовані маґазини зі зброєю, харчами та одностроями для повстанців. Дальше, чи є там частини УНР., готові до помочі повстанцям.

Розчарування було велике. Всі обіцянки аґентів показалися обманом та брехнею. Тому розсудніші одиниці робили всякі заходи, щоби запобігти нещастю. Старшини вислані до Уманя, щоби вгамувати загорільців II-го куріня, не могли вже нічого вдіяти. Все було запізно. Орґанізація розгалузилася вже так, що годі було вже кожного остерегти. Тепер треба було рятувати хоч те, що можливо було, а в першу чергу життя ідейних людей.

По довгих міркуваннях згодилися всі на карколомний крок. Партійна довірочна нарада вирішила, що полк має бути поділений на три части. Найбільша демобілізується та остає по селах України, вичікуючи відповідної хвилі до виступу; цю постанову було дуже легко здійснити завдяки великим симпатіям, якими тішилися Галичани серед населення. Друга частина дійсно ідейних та гарних людей, яких більшість була заанґажована в підготовленні повстання, покидає межі Вел. України і як поворотці вертає транспортом на Зах. Україну. Третя частина наймолодші віком, мали остатися в полку, щоби опісля зєднатися з існуючими повстанчими загонами. Пізніше приділено їх до якогось іншого російського полку.

В дальшому займемося долею другої ґрупи. Вибранці, в числі понад 800 люда зібралися на передмісті й рушили в супроводі бриґадної орхестри на стацію. Тут очікували їх товпи народу, щоби гідно виправити в дорогу до тіснішої вітчини останніх вояків УГА.

В переїзді через Київ задержався транспорт на вантажній стації не з власної волі цілих два тижні. Більшовики використали цей час, щоби під ріжними предложеннями, як вступлення до „школи красних командірів", тощо, задержати цих Галичан у себе. Одначе жадні мітінґи, та інші аґітаційні заходи не могли нічого вдіяти. Відкомандовані до Галичини мали як вояки виконати наказ.

Так розпалася остання галицька військова частина на Україні.

Нажаль коштував цей спосіб „державного будівництва" багато жертв. Кращих, що не далися переконати в останній хвилі, а сліпо вірили тютюниківцям та дефензивникам, покрила сира земля, згинули тоді Чупринка, Загульський, Саврій, Андрух, Кней, Голуб, Недільський і інші, нестало П. Шеремети і Мельника.

Знову зайвий доказ в історії нашої визвольної війни, що всяке воєнне діло не як слід підготоване, не обдумане всесторонно, а головно ведене недосвідченими й нефаховими людьми засуджене вже в самому зародку на невдачу.

Український Морський Міністр Старший Лейтенант фльоти М. І. Білінський.

Його світлій памяти присвячує цих кілька рядків його бувший Старший Адютант.

Написав: Лейтенант фльоти *Р. Шрамченко.*

В листопаді 1931 року сповнилося вже 10 років, як зі славою загинув за волю рідного краю на повстанні на Київщині в бою проти большевиків цей державний муж Української Держави.

Хто тільки не знав за часи нашої державности в наших урядових і військових колах високої, поважної і до того ж симпатичної постаті бльондина з просіддю Українського Морського Міністра Старшого Лейтенанта фльоти Михайла Івановича Білінського.

Це була людина з високою освітою (по закінченню середньої освіти, він скінчив Лазаревський Інститут Східних Мов у Москві і Военно-Морську Школу в Петербурзі), на европейську міру розвинена, надзвичай — енерґійна і з широким державним розумом, який дозволив йому займати не лише становище Морського Міністра (1919 р.), але і становище Міністра Внутрішних Справ (1920-21 рр.).

Походив Михайло Іванович Білінський з Драбово-Барятинського на Полтавщині зі старої української родини. По скінченню Лазаревського Інституту Східних Мов він вступив до военної фльоти „юнкером фльоти"*). У 1905 році переведено його з ескадро-

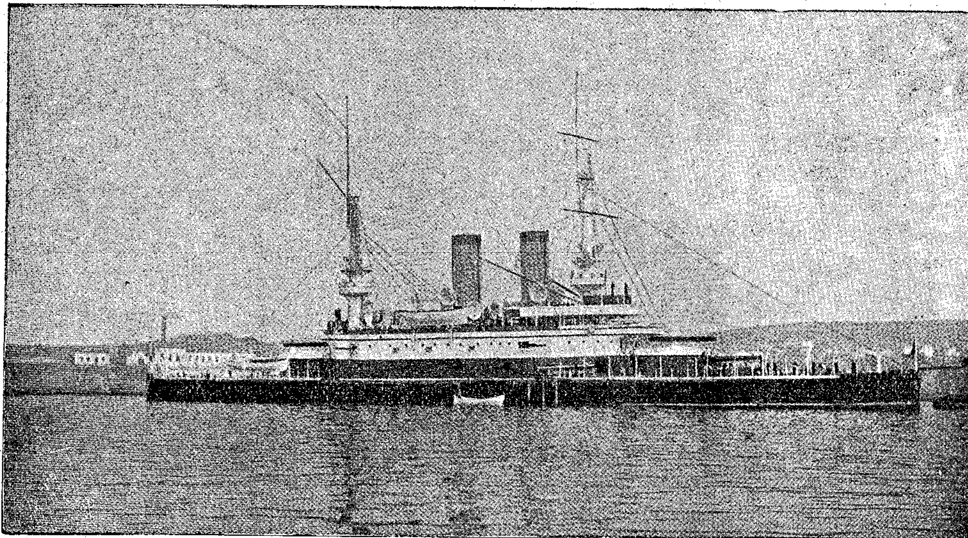
Український морський міністр старший лейтенант фльоти Михайло Іванович Білінський разом зі старшим адютантом лейтенантом фльоти С. О. Шрамченком в однострою „1-го Гуцульського полку морської піхоти".

вого міноносця „Буйний" на крейсер „Память Азова" (на Балтійському морі), де він так відзначився своєю пильною службою, що, як виняток, одержав за здушення бунту на кораблі медалю св. Юрія „за хоробрість", яку надавали лише в часах війни. В швидкім часі підвищено його в старшини фльоти.

Але для багатої і широкої натури Михайла Івановича Білінського служба на фльоті оказалася не задоволяючою в ті часи і він шукає ще інших горизонтів.

Він виходить в резерву і поступає на службу до Міністерства Фінансів, де працює з успіхом у Відділі податків і швидко іде в гору у службі.

Вибух світової війни покликав його знову до фльоти. Його приділено до 2-го Балтійського фльотського екіпажу в Петербурзі і в швидкім часі призначено командантом „Роти тимчасово-перебуваючих". Часом склад одної цієї сотні морців

Лінійний Корабель „Три святителі", на якім служив М. І. Білінський.

*) Старшини дійсної служби пливаючого складу російської імператорської фльоти виходили зі спадкових шляхтичів (в ті часи виключно) не тільки з тих, що по скінченню середньої школи, на протязі 3 років кінчали Военно-Морську Школу, а рівнож з тих, які по скінченню вже Вищої Школи (Університету, Політехнічного Інституту і т. д.) на протязі 1 року (minim m) проходили той-же самий повний курс В.-Морської Школи. Останних іменовано до 1914 року „юнкерами фльоти", а від 1914 року „ґардемарінами фльоти". Цю останню ранґу мала і Українська Державна фльота

доходив до кількох тисяч морців (в одному з місяців 1916 р. до 7.000).

Тут треба підкреслити, що суворий щодо дисципліни, прямий, справедливий і доброї душі начальник Михайло Іванович тішився надзвичайною популярністю і любовю серед своїх морців.

Коли у 1917 році вибухла революція в Росії, а з нею почались безглузді і дикі розстріли старшин фльоти*), морці сотні Мих. Ів. перші дні зовсім не випускали його зі сотні, щоб які інші морці не зробили йому кривди, а пізніш давали йому охорону навіть до його приватного помешкання.

І навіть до дому на Україну — на Полтавщину, а пізніше в листопаді 1917 року до Києва, Мих. Ів. приїхав в супроводі морців-українців, з яких один Кость Стрижій (недавно помер на Волині) дослужився пізніш в Укр. Морському Міністерстві до посади книговодця Головної Военно-Морської Господарчої Управи, а ще пізніш до книговодця Державної Скарбниці.

По приїзді до Київа він бере участь в організованню Секретаріяту Морських Справ У. Н. Р. і таким чином був першим старшиною пливаючого складу фльоти, який увійшов до складу цього Секретаріяту. Дня 23 грудня 1917 р наказом ч. 16. був він призначений Директором Контрольного Департаменту Секретаріяту Мор. Справ. Мих. Ів. жваво береться за працю і пізніше при переорґанізації Укр. Морського Відомства, його призначують Начальником Гол. В.-Морської Господарчої Управи Мор. М-ва (Наказ по М. В. ч. 41. від 28 квітня 1918 р.).

Разом з тим Мих. Ів. бере діяльну участь в орґанізаційному житті молодої Держави і його крім того починають призначати в ріжні комісії, на ріжні конференції, так наказом по М. В. ч. 35 від 24 квітня 1918 р. Мих. Ів. був призначений Головою Комісії для утворення загальних штатів, для перекладу і розгляду уставів і положень Морського Відомства, наказом по М. В. ч. 12 від 14 березня 1918 р. Мих. Ів. призначено членом-представником Укр. Держ. фльоти на мирову конференцію з Румунією, далі його призначують членом мирової конференції з Совітами (Накази по М. В. ч. 78 від 30.V. 1918 і ч. 98 від 8.VI. 1918), пізніше членом міжвідомственної комісії по уреґульованню перевозів по залізничних і водних шляхах України (Наказ по М. В. ч. 325/122 від 29 серпня 1918 р.) і т. д.

Нарешті 25 грудня 1918 р., Наказом по М. В. ч. 1/696/50, Мих. Ів. Білінський приступив до виконання обовязків Міністра Морських Справ і зі своєю енерґією взявся за працю.

Маючи своїми помішниками Товариша Морського Міністра контр-адмірала Михайла Михайловича Остроградського-Апостола і Начальника Морського Генерального Штабу капітана І ранґи Льва Юрієвича Постриганева, Мих. Ів. провів головну підвалину Державної Української фльоти: „Закон про фльоту" (під ч. 79 від 25 січня 1919 р. „Вістник Державних Законів", Випуск V; Наказ по Мор. В-ву ч. 73/37 від 12 лютого 1919 р.) і цілу низку інших законів, як „Закон про Морське Міністерство" (під ч. 410 від 20 січня 1919 р. „Вістник Держ. Законів" Вип. 29 від 5 серпня 1919 р.), „Закон про Ґардемаринську Школу" (під ч. 107 „В. Д. З." Випуск VIII), які вироблювались ще за правління гетьмана Павла Скоропадського, але не були остаточно тоді закінчені і проведені законодавчим шляхом, та інші закони.

Окупація французами і іншими союзниками побережжя Чорного моря, а пізніше залишення українським військом Києва 2 лютого 1919 року повинні були може трохи підрізати крила творчого розмаху Мих. Ів., але він ніколи не губить надії привернення українського порядку на Чорноморському побережжі і проводить „Закон про орґанізацію військово-морських сил на побережжу Чорного моря" (під ч. 507 від 9 квітня 1919 р. „В. Д. З." Випуск 34-й від 30 серпня 1919 р.; Наказ по М. В. ч. 136/76 від 9 квітня 1919 р.), в § 1 якого знаходимо такий уступ: „Побережжя Чорного моря з фортецею Очаковим і містами Миколаївом та Херсоном з 75-верстною смугою навколо боків цього трьохкутника обявляється Приморським фронтом з підлеглостю цього району Морському Міністрові...", який (§ 2) має там всі права Головнокомандуючого окремим фронтом" і т. д. І ось Мих. Іванович керує свою енерґію на формування і зорґанізовання частин Української Морської піхоти і Морського полку в першу чергу.

Початок формування Морського полку зроблено в Винниці на Поділлю (Наказ по М. В. ч. 68/32 від 3 лютого 1919 р.), але у звязку з тим, що до Морського полку малося на увазі влити тих морців-українців, які походили з Галичини і служили в б. Австро-угорській фльоті, Штаб Морського полку перенесено до Коломиї.

Мих. Ів. проводить по згоді з Військовим Секретаріятом З. О. У. Н. Р. „Закон про залічення до фльоти громадян Наддністрянської України" під ч. 504 від 9 квітня 1919 р. „В. Д. З." Випуск 34-й; Наказ по М. В. ч. 135/75 від 9 квітня 1919 р.).

На підставі цього закону був проведений заклик через Окружні команди Галицької Армії до морців.

Для полагодження справ на місцях Михайло Іванович їде до Станиславова і там ознайомившись добре з урядом З. О. У. Н. Р., навязує добрі звязки на тлі взаїмного зрозуміння не тільки у своїй справі, але і в справах загально-державного характеру. Ці добрі звязки з головними державними провідниками З. О. У. Н. Р. залишилися у Мих. Ів. на увесь час.

Памятаю добре, як Мих. Ів., прочинивши двері мого купе-канцелярії, звернувся до мене:

„Ну! Святославе Олександровичу! У вечері їдемо до Станиславова! Накажіть, щоб зробили розпорядження, щоб наш ваґон причепили до потягу Члена Директорії Президента З. О. У. Н. Р. Петрушевича! Згоду його маю!"

„Йе! Єсть!" відповів я по старому морському звичаю і сам пішов на двірець.

Наш ваґон-пульман II кляси, в якому евакувалося Укр. Морське Міністерство, стояв тоді в Проскурові в складі валки Міністерств У. Н. Р.

Це було 17 березня 1919 року. Справа з перечепленням ваґону була пророблена досить швидко і о 19 годині особливий потяг вирушив на Волочиська. Перед самим його вирушенням Мих. Ів. повернув до ваґону в гарному настрої від Президента Петрушевича.

На другий день щойно о год. 7 ми були в Тернополі, бо по дорозі по довгу стояли на кожній стації. В Тернополі ми затримались якийсь час, а Президент Петрушевич відїхав далі. Перевантажившись ми виїхали на другий день далі і прибули до Станиславова о год. 1. — 20 березня.

*) Як тепер відомо, більш як 50% цих розстрілів були кермовані рукою шпіонів тодішнього военного ворога.

Ще з Ходорова, по наказу Мих. Ів. я телеґрафував до Станиславова про приїзд Морського Міністра.

На двірці чекав на нас командант двірця і самохід, надісланий Військовим Секретаріятом в наше розпорядження. В готелі „Австрія" були приготовані для нас кімнати.

На рано зявилися з докладами до Мих. Івановича: Ґенерал-Хорунжий по Адміралтейству В. О. Савченко-Більський, який був надісланий сюди ще раніш для звязку з Військовим Секретаріятом в справах формування Морської піхоти і Морського полку, Командант Морського полку підполковник Г. Никогда і інші. Точно о призначеній годині коло готелю вже знов був військовий самохід. Мих. Ів. (зі мною) поїхав з офіціяльними візитами — поперше до Президента Ради Секретарів Голубовича, потім до заступника Військового Секретаря отамана Бубели і до Секретаря Закордонних Справ Витвицького. Не дивлючись на те, що ці візити носили офіціяльний характер, вже з розмов Мих. Ів. одразу вичувалося взаїмне зрозуміння.

З отаманом Бубелою Мих. Ів. умовивсь побачитись ще на другий день.

Повертаючись з візитів Мих. Ів. звернув мені увагу на ту ріжницю, яка кидалася в очі, в положенні на Великій Україні і тут. Тут і від міста з його більш менш нормальним життям і від державних установ віяло більшим порядком, більшою певністю і відчувалась більш тверда влада, для якої на першому місці була національна справа, національна держава.

Характеристичним був слідуючий наказ виданий тоді Мих. Івановичем:

Наказ по Морському Відомству 21 березня 1919 р. м. Станиславів, ч. 98/50. (По Головному Морському Штабу).

Наказую всім старшинам і урядовцям Морського Міністерства, які залишаються на території Західно-Української Республики для провадження праці по орґанізації морських частин приняти до остаточного виконання нищезазначене:

1. Всі повинні провадити себе, як належить дисциплінованим та поважаючим старшинські ранґи особам.

2. Всі розпорядження місцевої влади, а особливо військової належать до точного виконання.

3. Всі накази старших та начальників виконувати негайно і безумовно.

4. Всі старшини та урядовці винні в невиконанні цього мого наказу, негайно через Військове Секретарство пересилаються в моє розпорядження, де будуть предаватись мною до Військового Суду.

Начальнику Головного Морського Штабу наказую стежити за виконанням цього наказу.

Керуючий Морським Міністерством
старший лейтенант фльоти М. Білінський.

Треба зазначити, що Мих. Ів. зробив ще кілька візит і не офіціяльних, щоб навязати контакт з ріжними наддністрянськими керуючими колами.

23 березня о год. 6½ ми вже виїхали в спеціяльному ваґоні зі Станиславова.

Перебувши де-який час в Тернополі і Бродах, ми виїхали до Рівного, де вже перебував тоді Уряд УНР.

В той-же час Мих. Ів. призначив м. Броди для формування 1-го полку Морської піхоти і надав йому назву „1-го Гуцульського полку Морської піхоти", бо він мав дістати найбільш людей з Гуцульщини (Наказ по М. В. ч. 3/103/55 від 24 березня 1919 р.), при чому зовнішні старшинські відзнаки на формі одягу для полку були встановлені більш-менш подібними до однострою Галицької Армії. (Наказ по М. В. ч. 18/132/74 від 16 квітня 1919 р.).

По прибуттю до Рівного Мих. Ів. наказав мені зараз-же виставити варту з морців перед нашим ваґоном. Річ в тому, що Мих. Ів. наказав взяти з Морського полку 3 морців (б. австро-угорської фльоти, один з яких був навіть з загинувшого лінійного корабля-дреднавта „Viribus-Unitis") на ординарців міністра. До них додано одного военно-морського ранґового М. К. Тименка з Морського Міністерства. З них я і установив почесну варту перед ваґоном. На стрічках морецьких шапок, які вони носили, був напис (тимчасом): „Українська Фльота".

В той же час Мих. Іванович з політичних причин вирішує податись до димісії.

Одержавши дозвіл від Головного Отамана, Михайло Іванович виїхав знову до Галичини на інспекцію частин, які формувалися. І там, в Станиславові, застав його наказ Директорії про його димісію, як керуючого Морським Міністерством. (Цей наказ пізніше оголошено по М. В. за ч. 216 від 7 липня 1919 р.). Мих. Ів. видав тоді слідуючий свій останній Морського Міністра наказ:

Наказ по Морському Відомству. 24 квітня 1919 р. м. Коломия, ч 144/84. (По Головному Морському Штабу).

Покидаючи цього дня остаточно керування Морським Міністерством, прошу всіх співробітників Міністерства — мого товариша контр-адмірала Остроградського, Фльоти ґенерального-хорунжого Степанова (Начальника Головного Морського Штабу), ґенерального-хорунжого по Адміралтейству Савченка-Більського (Директора Канцелярії Мор. М-ва), капітана І ранґи Постриганева (Начальника Морського Ґенерального Штабу), капітана І ранґи Злобіна, всіх штаб-та обер-старшин і урядовців, приняти мою найщирішу подяку за працю в надзвичайно важких умовах. Складна політична ситуація і відірваність від берегів і портів не дала нам зараз можливости принести рідній Україні реальні результати по відбудові державної фльоти, але всі підготовчі кроки по можливости виконувались Морським Відомством. Знаю, що в таках обставинах важко вимогати від співробітників особливо корисної праці, а тому лічу своїм обовязком підкреслити, що співробітники Міністерства старалися завжди бути на належній висоті.

Вірю, що як тільки зявиться можливість реальної праці всіх старшин, морців та козаків, як вірні сини України і глибокі патріоти зі всією енерґією почнуть відбудову державної фльоти і що в найближчім часі наш военний прапор гордовито замаячить на водах Чорного та інших морей.

Керуючий Морським Міністерством
старший лейтнант фльоти М. Білінський.

Наказом по Морському Відомству ч. 164/89 від 24 квітня 1919 р. Мих. Ів., яко основоположник, був почесно залічений до складу як „1-го Гуцульського полку морської піхоти" так і до „Морського полку".

Але без діла Мих. Ів. сидіти не міг, тому був призначений начальником дивізії морської піхоти (наказ по М. В. ч. 31/236 від 22 травня 1919 р.) і розпочав зараз-же формування слідуючого 2-го полку морської піхоти.

В той-же час 1. Гуцульський полк мор. піхоти вже на фронті, разом з іншими частинами здобуває Волочиська і йде далі на Проскурів. Мих. Ів. зі Ста-

ниславова через Бучач переїздить до звільненого вже від большевиків Камянця на Поділлю і тут премієр Мартос з чисто особистих мотивів вирішив, що найшов вже час помститись і навіть заарештував Мих. Івановича та посадив до камянецької вязниці без предявлення якихнебудь обвинувачень. Мих. Ів. просидів невинно у тюрмі коло 2 місяців, був випущений і захорів на тиф. Після цього Головний Отаман хотів надати Мих. Ів. вищу — контр-адміральську ранґу, але стрінувся зі спротивом самого Мих. Ів., який не захотів перескакувати через ранґи; тоді був заготовлений наказ по М. В. про підвищення Мих. Ів. в слідуючу ранґу за відміну по службі в капітани II ранґи зі старшинством з 25 грудня 1918 р., але Мих. Ів. так катеґорично поставився і проти цього, що цей наказ не побачив світу.

На цей-же час відноситься і поновлення добрих відносин Мих. Івановича з галицькими державними мужами і діячами, які перебували в Камянці тоді (літо-осінь 1919 р.), як рівнож зазнайомлення з архикнязем Василем Вишиваним.

Потім Мих. Ів. відїздить на фронт, а в один з приїздів з фронту наказом по М. В. ч. 346 від 10 жовтня 1919 р. Мих. Ів. одержує призначення Начальника Морського Ґенерального Штабу з залишенням за ним керування дивізією Морської піхоти.

Врешті наказом Директорії УНР. з травня 1920 р. по Міністерству Внутрішних Справ, підписаним Головним Отаманом С. В. Петлюрою і в. об. Голови Ради Міністрів О. М. Левицьким, Мих. Іванович був призначений Міністром Внутрішних Справ і знову взявся енерґійно за вищу керовничо-державну працю.

Опинившись після 20 листопада 1920 р. на еміґрації Мих. Іванович перебуває в Тарнові, але повний, як завжди, кипучої енерґії, він не може витримати без активної праці. Мих. Іванович іде на Україну на повстання проти большевиків наприкінці жовтня 1921 року в складі Штабу Командування Повстанчих Військ Отамана Тютюника. Доля хотіла, щоб він загинув геройською смертю на Київщині в селі Малі Миньки 17 листопада 1921 р. в бою з большевицькою кіннотою. Вистріливши всі набої зі свого самопалу системи Кольта (який він мав ще з фльоти) Михайло Іванович Білінський, щоб не попасти живим у полон, останнім стрілом позбавив себе життя. Пізніше його похоронили селяни.

Українська історіоґрафія за останнє десятиліття (1921-1930)

I. Осередки й видавництва

Написав: *Микола Андрусяк*

Українська історіоґрафія у 1921-1930 рр. розвивалася в кількох осередках: у Львові, Київі, Харкові, Ніжині, Винниці, Камянці Подільськім, Одесі, Полтаві, Дніпропетровському (кол. Катеринославі) й Ужгороді та на еміґрації (Відень, Прага, Берлін, Варшава і Париж).

У Львові має українська історіоґрафія від давна пристановище в „Наук. Т-ві ім. Шевченка", зокрема в його Історично-фільософічній Секції. Остання оповіщує свої праці й матеріяли передовсім у „Записках НТШ", що від 1924 р. містять в собі по черзі праці історично-фільософічної, та фільольоґічної секцій НТШ. У 1921-30 рр. вийшло 22 томи „Записок НТШ" (тт. 131-150 та 99 і 100), з яких 10 томів містять виключно історичні праці, 2 тт. складаються з праць обох секцій, останні 10 містять праці фільольоґічної секції, які також займаються подекуди історією України. Крім того вийшли 1 том „Збірника Іст.-фільос. Секції НТШ" (15) та томи 19-22 „Збірника фільольоґічної Секції НТШ". Крім того видала „Іст.-фільос. Секція НТШ." в останнім десятилітті 3 томи „Українсько-руського Архива" (11, 12 і 15).

У 1924-25 рр. виходив спершу накладом Книгарні НТШ, опісля накладом Бібліотеки й Музею місячник присвячений історії й культурі п. з. „Стара Україна". Метою часопису було розбуджувати історичну свідомість серед народу, що й осягав він добірними статтями з минувшини. Нажаль з причин незалежних від редактора І. Кревецького, журнал перестав виходити, хоч редакція й співробітники працювали даром і видавання часопису виплачувалося.

З видань Наук. Т-ва ім. Шевченка, присвячених дослідам помічних наук до історії слід згадати 3 випуски IV-го тому „Студій з поля суспільних наук і статистики", виданих Статистичною Комісією НТШ, 3 числа „Збірника Правничої Комісії при Іст.-фільософічній Секції НТШ", 2 випуски „Матеріялів до української бібліоґрафії (вип. 2-ий IV-го тому та 1-ий V-ого), виданих Бібліоґрафічною Комісією НТШ, та 1 частина XXI-XXII тому „Матеріялів до етнольоґії й антропольоґії", виданих Етноґрафічною Комісією НТШ.

Завдяки передачі львівської Ставропиґії австрійським урядом українському громадянству були спроби з боку наших наукових кругів видавати науковий історичний „Збірник Львівської Ставропиґії"; одначе вийшов тільки в 1921 р. 1 том під редакцією К. Студинського. Дальше видання цього „Збірника" було унеможливленим через віддання польським урядом цієї установи назад москвофілам; москофіли видають „Временникъ — Научно-литературныя записки львовскаго Ставропигіона", де є поміщувані в значній мірі історичні статті.

Історичні розвідки з обсягу минулого української церкви появляються часом у виданій „Укр. Богословським Наук. Т-вом" від 1923 р. „Богословії". Від 1924 р. розпочав Чин св. Василія Великого в Жовкві видавати „Записки ЧСВВ", присвячені виключно працям та матеріялам з історії укр. церкви.

Досі вийшло 3 томи (по 4 випуски) цього видавництва; важніші друковані праці появляються й окремими відбитками в „Бібліотеці Записок“.

Крім того історичні статті появляються в ріжних українських літературно-наукових, літературних, фахових, політичних журналах і часописах. Більші науково-популярні історичні нариси появляються від часу до часу накладом львівських та краєвих видавництв, як от видання Т-ва „Просвіта“, фонду „Учітеся, брати мої“ й інші. Для історії останніх визвольних змагань заслужилося основане в 1923 р. Видавництво „Червона Калина“, що видало низку споминів окремими книжками та видаванім у щорічно „Календарі-Альманасі“ (від 1923 р.) та в місячнику „Літопис Червоної Калини“ (від 1929 р.)

У 1929 р. були ще у Львові спроби популярного історично-краєзнавчого видавництва „Наш Рідний Край“ (5 випусків).

Головним осередком української історіографії в останім десятилітті був без сумніву Київ. Тут українська історіографія мала пристановище в основаній 1918 р. Українській Академії Наук, що майже до кінця минулого десятиліття складалася з 3-х головних відділів (історично-фільольогічного, фізично-математичного та соціяльних наук) та цілого ряду спеціяльних наукових організацій згл. установ: комісій, секцій, комітетів, інститутів, лябораторій, бібліотек, музеїв і т. п.

Дослідами над минулим України кермував тут Мих. Грушевський, як керманич київської Дослідної Катедри й голова Історичної Секції при Укр. Академії Наук. Науково-дослідча Катедра Історії України випустила 3 томи своїх „Студій з історії України“. Органом Історичної Секції був відновлений у 1924 р. М. Грушевським науковий спершу тримісячник, опісля двомісячник українознавства: „Україна“.

„Україна“, якої в 1924-30 рр. (її видавання припинено після випуску 43 ч. числа за вересень 1930 р.) появилося 36 книжок, поміщувала короткі розвідки, матеріяли з громадського й літературного життя України в XIX-XX ст., бібліографічні огляди й рецензії та хроніку наукового руху. Крім „України“ видавала Історична Секція ВУАН свої „Записки“ як продовження „Записок“ колишнього „Українського Наукового Т-ва“ у Київі. На ці „Записки“ яких вийшло 16 томів (XIX - XXXII, XXXVI і XXXVIII) зложилися „Наукові Збірники Істор. Секції ВУАН“ за 1924-9 рр., збірки студій: „Київ та його околиця в історії і памятках“ (т. XXII) і „Чернигів і Північне Лівобережжя (Огляди, розвідки, матеріяли)“ (XXIII), 6 книг матеріялів з громадського й літературного життя України XIX і початків XX ст. п. з. „За сто літ“ (тт. 24, 25, 29-31 і 38), „Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова“ (т. 27) та збірка розвідок і заміток І. Джиджори про „Україну в першій половині XVIII в.“ (т. 36). Крім того історичні праці містять у великій кількости видання Історично-фільольогічного Відділу УАН, присвячені дослідам української історії, письменства й мови. Сюди належать „Записки Іст.-філ. Відділу УАН“, яких у 1921-30 рр. появилося 24 (II-XXV) томи, та 105 томів „Збірника Істор.-Фільол. Відділу У. А. Н.“ (деякі томи „Збірника“ в кількох випусках).

Серед тих „Збірників Іст.-фільол. Відділу УАН“ були видання спеціяльних дослідних інституцій при УАН. Крім вже згаданих „Збірників“ Історичної Секції належать сюди видання Археографічної Комісії УАН („Памятки українського письменства“ (т. I) „Український Археографічний Збірник“ (т. I-III) та „Український Архів“ (I т.). Дослідам примітивної культури та її пережитків на Україні є присвячений науковий щорічник спершу Культурно-історичної Комісії, опісля Кабінету Примітивної Культури при Науково-дослідчій Катедрі Історії України. (3 річники 1926-8 по 3 випуски). Комісія для складання Історично-Географічного Словника України видала 3 томи „Історично-Географічного Збірника“. „Матеріяли для культурної й громадської історії Західньої України 2 видала Комісія Західньої України.“ збірники праць, присвячених декабристам на Україні, видала Комісія для дослідів громадянських течій на Україні. 2 „Збірники праць“ разом з матеріялами до історії Жидів на Україні видала Жидівська Історично-Археографічна Комісія. Туркольогічна Комісія видала між іншими важний для історії України том „Студій з Криму“. З видань інших комісій слід згадати I том „Українських народних дум“, виданих Комісією Історичної Пісенности при Іст. Секції УАН та „Історію укр. орнаменту“, видану Відділом Мистецтва при Всеукр. Археольогічнім Комітеті УАН, збірку про „Дніпровських лоцманів“ зладжену „Етнографічною Комісією“ (т. 91) та вкінці „Річник Українського Театрального Музею“ (т. 104).

Вартість для історичних дослідів мають збірники, видані Постійною Комісією Історії української мови („Українські Грамоти“ т. I), Комісією давнього українського письменства („Памятки мови та письменства давньої України“, 3 тт. та „Праці Комісії давнього укр. письменства“ т. I), Комісією для видавання памяток новітнього українського письменства (Листування й щоденник Шевченка), Комісією на уложення історичного словника українського язика („Історичний Словник укр. язика“ т. I), та вкінці Бібліографічної Комісії („Укр. Бібліографія“ вип. I).

З інших томів „Збірника І.-Ф. В. У. А. Н.“ слід відмітити „Ювілейні збірники“ на пошану істориків-академиків Д. Багалія і М. Грушевського, „Нарис укр. історіографії“ (2 вип.) та „Нарис історії України“ (т. I) Д. Багалія, „Вользький шлях та стародавні Руси“ П. Смирнова, „Українська драма“ В. Резанова, (5 вип.), „Історія книжної справи на Україні“ та „Стара вища освіта в київській Україні“ Ф. Титова, „Історія укр. літератури“ (тт. IV-V) М. Грушевського, „Матеріяли для біографії В. Б. Антоновича“, зібрані Д. Багалієм та „Україна в російському письменстві“ (т. I.) В. Сиповського. В 1928-29 рр. вийшло також 2 випуски „Наукового Збірника Ленінградського Т-ва дослідників укр. історії, письменства та мови“.

Матеріял для історика знайдеться також і в 9-и книжках „Етнографічного Вісника“, виданого Етнографічною Комісією.

Діяльну участь в історичній роботі брав і III-ій Соціяльно-Економічний Відділ УАН. Низку цінних розвідок маємо в „Записках Соц.-Екон. Відділу У. А. Н. (7 т.т.) та в „Збірниках Соціяльно-Економічного Відділу У. А. Н.“ 1-30 і 33-34 т.т.)

Серед останніх слід відмітити „Праці Комісії для виучування західньо-руського та вкраїнського права“ (вип. I-VI і VIII), „Праці комісії для виучування звичаєвого права України“ (3 вип.), „Праці Семінару для виучування народнього господарства України“ (3 вип.), „Праці Демографічного Інституту“ (т.т. I і

IV-VIII). Праці Комісії для вивучування фінансових справ" (вип. 1-5).

Хоч свою наукову працю вела Українська Академія Наук серед дуже несприятливих обставин, всетаки її наукові здобутки для українознавства взагалі а української історіографії зокрема — великі. Нажаль, при кінці останнього десятиліття обставини погіршилися так, що унеможливили всяку наукову роботу для української науки.

Вже від 1928 р. більшовицький уряд почав „реорганізувати" ВУАН. Від того часу до кінця десятиліття скасовано цілий ряд академічних наукових організацій, що займалися передовсім студіями українознавства (нпр. Історично-фільольогічний Відділ УАН, Науково-дослідчу Катедру історії України та Історичну Секцію при УАН, під керівництвом М. Грушевського, припинюючи всі його історичні видавництва, між іншими двомісячник „Україну"), а створено зовсім ненаукові агітаційні організації (нпр. катедра марксизму-ленінізму, комісія для досліджения релігійної ідеольогії себто для боротьби з релігією й ін.). Рівночасно з тим більшовики унеможливили працю в Українській Академії Наук цілому рядові відомих українських старших і молодших учених (як М. Грушевський, С. Єфремов, М. Слабченко, К. Мельник-Антоновичева, В. Ганцов, О. Гермайзе, Г. Голоскевич й інші), а за те ввели до Академії цілий ряд своїх агітаторів (як М. Скрипник, О. Шліхтер, М. Яворський, В. Юринець й інші). В яких умовах опинилася тепер УАН, про це інформує нас брошура А. Я. Артемського: „Що таке Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН)", що появилася її накладом у Київі 1931 р., та останні числа „Вістей ВУАН" (ч.ч. 1-6 за 1931 р.) З партійною заїлістю нападає Артемський не тільки на справжні світила української науки А. Кримського, С. Єфремова, М. Грушевського і К. Воблого за їхнє становище в обороні науковости й аполітичности в роботі Академії, але також закидує „мартсистському історикові" М. Яворському, що він „замаскував своє антирадянське минуле і провадив антипролетарську лінію в своїй науковій праці." Зразком більшовицької критики наукових дослідів історії України є рецензія Ф. Ястребова в „Прапорі Марксизму" (ч. 1 за 1930 р. ст. 133-148) на першу половину IX тому „Історії України" М. Грушевського (кінчить її висновком: „Тому девятого перша половина — ворожа нам книга!") та передмова С. Гуревича до „Нарисів з історії капіталізму на Україні" (Вип. І) О. Оглобліна (Харків-Київ 1931).

„Реформуючи" УАН уряд перепровадив з початком 1930 р. злуку першого історично-фільольогічного і третього соціяльно-економічного відділів в один II-й Соціяльно-економічний й історичний Відділ УАН. (Перший Природничо-технічний Відділ є бувший 2-ий Фізично-математичний). В звязку з цією „реформою" обмежено працю й видання Академії з обсягу українознавства. Тому вже в 1930 р. появилося тільки 3 томи історичних видань Академії. „Київські збірники історії й археольогії, побуту й мистецтва" (т. І), видані Академічною Комісією історії Київа, появилися вже в 1931 р. (цей рік зазначений на обкладинці), одначе є ще зредаґовані усуненим тепер поза межі України М. Грушевським. Поза тим видали по одному томови комісії: Історично-ґеографічна та українського письменства доби февдалізму та торговельного капіталізму (IV-ий том „Памяток мови та письменства давньої України"). Ось який скромний епільоґ праці Української Академії Наук в ділянці української історіографії з кінцем десятиліття. Обмеження праці УАН в ділянці українознавства до minimum вкладає обовязок на „Наукове Т-во ім. Шевченка" у Львові переняти знов провід у наукових дослідах з цього обсягу й репрезентувати українську науку взагалі. З хвилею ж „реорґанізації" й чистки УАН радянським урядом Київ перестав бути справжнім головним осередком української науки взагалі, а історіографії зокрема, яким був безперечно до часу більшовицької нагінки на українських членів УАН (Процес „СВУ").

Окрему працю веде Всенародня Бібліотека України при УАН, що видала 4 книги „Журналу бібліотекознавства та бібліографії", який являється помічним підручником для історичних дослідів. Подібну місію виконує й Український Науково-дослідчий Інститут Книгознавства виданням 4-х томів своїх „Трудів" та 7-ох історично-бібліографічних праць окремо.

Участь в історичній роботі взяла також Секція для української історії при Марксистській Дослідній Катедрі у Київі під проводом О. Гермайзого. А історичні розвідки появлялися також в „Записках Київського Інституту Народньої Освіти", яких досі появилося 4 томи.

Розвідки з обсягу економічної історії находяться в „Наукових Записках Київського Інституту Народнього Господарства" (9 т. т.) в більшости з недавнього минулого. Матеріял до історії господарства з останнього часу містять „Записки Київського Сільсько-господарського Інституту" (4 т. т.).

Осередком української історіографії на Радянській Україні по Київу є Харків. Тут історіографічну працю в останньому десятилітті вела передівсім Науково-дослідча катедра історії України (чи пак історії української культури — як перезвано її при кінці десятиліття) під проводом покійного вже Д. Багалія. Досі появилося 10 томів її „Наукових Збірників" (томи 1-7 називаються також „Науковими Записками"), серед яких є 2 випуски „Бібліографічного Збірника". Розвідки з обсягу української історії містять також „Наукові Записки Науково-дослідчої Катедри історії европейської культури" (3 тт.).

Дещо з історичних праць видало й „Державне Видавництво України", серед них 9-ий том „Історії України" М. Грушевського та 1-ий том „Нарисів з історії України" М. Петровського.

Українське Центральне Архівне Управління у Харкові видало 15 книжок „Архівної Справи" з цікавими статтями з обсягу архівознавства.

Праці у наведених харківських наукових видавництвах є здебільшого суто наукові. Не такі вже є публікації Катедри для української історії при Інституті Марксизму-ленінізму з М. Яворським на чолі, т. зв. „Істпарту" (історії комуністичної партії (більшовиків) України) та Видавництва „Українського Т-ва Політкаторжан і засланців". Їхні періодичні видання „Прапор Марксизму" (орґан І. М.-Л.), „Літопис Революції" (орґан „Істпарту") та окремі розвідки й матеріяли з революційного руху на Україні є все з партійною закраскою. Одначе науковий дослідник найновішої історії України не може іґнорувати й тих матеріялів, тільки мусить заналізувати їх вкупі з матеріялами, що походять від противних більшовизмові кругів.

(Далі буде).

Один з найкращих

Написав: *Нестор Яців*

Начерк військових заслуг бл. п. Юліяна Головінського.

День 1 листопада 1918 р. застав сотника Юліяна Головінського в Любачеві, де враз з іншими старшинами почав він орґанізувати військові частини для оборони Любачева й околиці. Рівночасно повстала на полудневий схід від Любачева над Сяном, партизантська ґрупа Клєя. Щоби скріпити цю ґрупу а тимсамим не пропустити неприятеля залізничним шляхом Ярослав — Рава руська, сотник Головінський враз зі своїм відділом прилучився до ґрупи Клєя. Тут став він шефом штабу і від 1 грудня 1918 р. провадив усі воєнні операції тої ґрупи. З важніших боїв цеї партизантської ґрупи це оборона Любачева, дворазовий наступ на стацію Горинець, бій під Башнею і її заняття, та наступ на Любачів, неудатний лише тому, що підчинені команданти відділів не сповнили якслід своїх завдань.

Серед безнастанних сутичок і наступів минув грудень 1918 р. і половина січня 1919 р. Слаба числом ґрупа Клєя, якої операціями кермував сотник Головінський, без якоїнебудь сполуки з іншими частинами Галицької Армії, на протязі півтора місяця здержувала наступ неприятеля. Неприятель думав, що має до діла з більшою скількостю українських військ і не важився на сконцентрований наступ в глибину. Це було наслідком знаменитого маневрування ґрупою, яка появлялася ненадійно якраз там, де її найменше сподівалися.

В половині серпня 1919 р. ґрупа Клєя увійшла у склад І. Галицького Корпусу, як 6 равська бриґада. Сотник Головінський обіймив в ній становисько шефа штабу бриґади, а по кількох тижнях був іменований командантом 6 равської Бриґади. На її чолі боронив району Рава руська — Немирів — Маґерів — Яворів. З воєнних подій того часу замітні: двократна, геройська оборона Маґерова, оборона Вишенки і Добродушна, заняття Немирова, наступ одного куріня на Белз, наступ на залізничний шлях Львів — Перемишль в околиці Судової Вишні і інші. Сотник Головінський безоглядно вимагав послуху і дисципліни, а стрільці і старшина слухали і вірили йому сліпо. Сот. Головінський скоро виховував свої відділи на правдиво військові частини, які блискавично перекидалися на загрожені місця. Часто серед холоду і доскулюючого браку взуття і одягів доконували вони далеких походів пр. на протязі двох тижнів одні і ті самі відділи брали участь у наступах на Белз і Судову Вишню.

6 равська Бриґада числила з весною 1919 р. около 4000 людей, з того около 3505 фронтових стрільців. На лінії Добрусин — Жовква — Куликів 6 Бриґада, закопана в реґулярні воєнні окопи, з подвійними рядами кільчастих дротів, здержувала кількократні наступи ворога на Добрусин. В березні і квітні 1919 р. пробоєва сотня 6 Бриґади робила глибокі випади в передпілля, як прим. нічний наступ на Кунин і Фійну, де в її руки дісталося богато полонених і чимало воєнного матеріялу.

По відступі з під Львова, при загальнім відступі Галицької Армії 6 равська Бриґада удержала в цілости свою боєву скількість і якість. Серед залізної дисципліни, готові в кожній хвилі до протинаступу, прямували частини 6 Бриґади на схід лінією Жовква — Камінка — Золочів — Зборів — Тернопіль. В маю, 1919 р. 6 Бриґада займала позиції на північ від Бережан. В тім часі Поляки перервали фронт під Бережанами (10 Бриґада), вдерлися у запілля і забрали в полон деякі частини 6 Бриґади. Сотник Головінський не стратив рівноваги духа. Розумними і доцільними приказами виратував він усі бриґадійні і курінні обози а потім зібрав рештки своєї Бриґади і під Забойками намагався перебитися через ворожий фронт. По кількакратних даремних зусиллях піших відділів сотник Головінськнй на чолі кільканацяти кавалеристів пробився через ворожі ряди і вернув до своїх. Маючи вратовані обози зформував негайно нову Бриґаду, доповняючи свої куріні новобранцями з околиць Озірної і Збаража.

По чортківській офензиві, 6 Бриґада під командуванням сотника Головінського брала визначну участь в боях під Бережанами і Золочевом.

По переході Галицької Армії за Збруч бої Бриґади при здобутті Браїлова, Винниці, Козятина, Бердичева, Ігнатівки та вкінци Святошина, передмістя Києва, це прегарне свідоцтво воєнного хисту Головінського. Винайдення а радше інтуітивне прочуття слабих сторін неприятеля, ненадійний і замаскований удар у те найслабше місце, укриття своїх слабих місць і змилення ворога, це прикмета характеристична воєнного талану сот. Головінського. Приміром у боях під Києвом, по здобутті Ігнатівки вислав сот. Головінський 2 куріні в ліси, що тягнуться на схід від Києва і тим способом уратував цілий корпус перед протинаступом большевиків. В цих лісах куріні 6 Бриґади стрінули зачаєних большевиків, готових ударити несподівано на зади І. Галицького Корпусу, коли він підійде ближче до Києва. Большевики, заскочені цим маневром Головінського, утікли на голову і навіть не пробували більшого опору підчас заняття Києва.

В кампанії проти Деніківців, в бою під Романовим Хутором взяла 6 Бриґада в полон 280 білоґвардійців: 70 навантажених обозних підвод, розбиваючи рівночасно 2 денікінські полки, зложені зі старшинських сотень. Під Дашевом через цілий тиждень здержувала 6 Бриґада атаки білої армії.

В осені 1919 р. началася траґедія Галицької Армії. Найстрашніший ворог — тиф взяв у свої обійми українське військо. Як усі частини Галицької Армії, так і частини 6 Бриґади, були одним образом безнадійного змагання зі страшною пошестю. Серед безнастанних боїв з большевиками відступали українські галицькі війська на південь, з підводами переповненими хорими і помершими, полишаючи за собою переповнені шпиталі та все нові й нові могили.

Пятнистий тиф не минув і Головінського. Цілий місяць перележав в убійчій ґорячці.

Після переходу до большевиків і реорґанізації Галицької Армії в так звану Червону Галицьку Армію, Головінський одержав команду І. Червоної Галицької Бриґади — давніше І. Українського Галицького Корпусу. З весною 1920 р. І. Черв. Гал. Бриґада зайняла фронт проти Поляків в околиці на схід від Лятичева.

Після розриву з большевиками сот. Головінський дістався в польський концентраційний табор на Ялівці, звідси утік на Чехословаччину.

Повернувши в 1923 р. до Галичини, згинув траґічною смертю 30. вересня 1930 р.

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження)

Дні жалоби. „Студентський Вістник", Прага 1926, ч. 7/8, ст. 33-51.

З приводу убийства С. Петлюри.

До американських настроїв. „Наша Зоря", Ланцут 1921, ч. 10/11, ст. 9-10.

Про орґанізацію „Укр. Військове Т-во".

Добрий примір от. Микитки. „Кал. Черв. Калини" на 1927 р. Львів 1926, 8, калєндаріюм-грудень.

1918. Старе Село — Давидів. Проти поляків. Гер. вчинок. З іл.

Добротворський Осип. Листопад 1921 року на Великій Україні. „Кал. Черв. Калини" на 1923 рік Львів 1922 8°, ст. 142-150. „Приятель Укр. Жовніра" кал. на 1923 р. Львів 1922, 8°, ст. 146-154.

Короткий нарис повстанчо-партизанського руху під командуванням ґен. Юрка Тютюнника.

Добуття Київа. „Кал. Черв. Калини" на 1922 р. Жовква 1922. 8°, ст. 133. „Приятель Укр. Жовніра", кал. на 1923 р. Львів 1922, 8°, ст. 133.

1919. VI бриґ. I корп. УГА.

До відома всім полоненим Українцям. „Вістник пол., літ. і життя". Відень 1918, ч. 9, ст. 134.

Про зголошення до укр. армії.

До відома полонених. „Вістник пол., літ. і життя". Відень 1918, ч. 31, ст. 459-460.

В справі творення укр. армії.

До всіх полонених офіцерів-Українців у Німеччині, „Вістник Союзу Визв. України". Відень 1917, 4°, ч. 53. ст. 839-840.

Відозва офіцерів табору Ганн.-Мюнден.

До Галицьких жовнірів. Видання Мін-ва Преси й Інформації. ч. 73. (Камянець 1919?).

До ґромадян Поділля. Видання Мін-ва Преси й Інформації. ч. 6. (Камянець 1919?).

Відозва „Вищої Команди Запорізького Війська", з старшиною й козацтвом.

До демісії командуючого Армією ґен. Омеляновича Павленка. Дод. до ч, 10/11, „Нашої Зорі", Ланцут 1921, ст. III-IV.

До зброї! Геть червоних імперіялістів! Видання Мін-ва Преси й Інформації, ч. 2. (Камянець 1919?). Відозва.

До історії козацького руху на Укр. в 1917-1919 рр. „Укр. Козак". Мінхен 1923, чч. 6-9.

До історії Вільного Козацтва.

(Далі буде).

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. річник / Число 9. / Вересень 1932.

*

ЗМІСТ

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві